

*Dějepisectví
evropského východu*

NAPSAL

JOSEF MACŮREK

V PRAZE 1946

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU

mezi západem a východem nebyl zásadní. Spočíval jen v dočasném zpoždění či urychlení vývoje jednotlivých oblastí. Vymoženosti civilizační jistého národa nemohly být výlučným majetkem jednotlivého národa, ale stávaly se společným majetkem a ziskem evropského lidstva.

Dějiny Evropy neměly by být vykládány přes jisté zvláštnosti a různosti ve „dvou tabulích,“ nýbrž jako celek a to v ohledu politickém i kulturním.

3. VÝCHODNÍ EVROPA, CHARAKTERISTICKÉ ZNAKY JEJÍ A JEJÍCH DĚJIN.

Význam přírody a zeměpisných okolností při tom. Proč východní Evropa nemůže být zeměpisný pojem? Význam etnické složky. Proč nelze východní Evropu označovat jen za slovanskou oblast? Význam kulturních zvláštností. Proč nemůžeme spatřovat náplň východní Evropy jen v kulturních znacích? Vlivy asijských kultur u jižních Slovanů, u východních Slovanů a jejich význam. Proč nelze orientální (asijské) vlivy označovat za charakteristické znaky východní Evropy? Význam politických činitelů. Jejich velký význam v rozvoji východní Evropy. Základní periodizace východoevropských dějin s hlediska politického vývoje: Byzanc, osmanská říše, polsko-litevská říše, moskevsko-ruská říše. Říše byzantská a sféra jejího vlivu (5.—15. stol.). Doba osmanské a polsko-litevské říše a sféra jejího vlivu (v 14.—18. stol.). Doba moskevsko-ruské říše a sféra jejího vlivu (17.—20. stol.). Východní tendence habsburské říše. Závěr o pojmu a obsahu východní Evropy a jejích dějin.

I když svět pravoslavní nebo oblast t. zv. řecko-slovanského světa nelze označit za výlučnou oblast východní Evropy, přece pojem východní Evropy a východoevropských dějin nemůžeme odstranit stejně jako se nemůžeme zbavit ani pojmu dějin starověkých, středověkých a novověkých, aniž si přesně uvědomíme jejich hranice. Jako se už dávno vytvořil pojem dějin západoevropských, aniž se uvažovalo o jeho obsahu a o odchylkách těchto dějin od historie „východoevropské,“ tak i pojem dějin východní Evropy zůstává jakoby našemu myšlení vrozen a traduje se jako věc, s níž nutno ve vývoji lidstva počítat. Vrozeným a samozřejmým se zdá i dělení Evropy na část severní a jižní, ačkoliv ani tu nejde o úplně odlišné oblasti.

I když třeba přiznati, že evropský východ není ničím jednotným jako jím ostatně není ani evropský západ, přece má jisté charakteristické znaky. Znaky ty však jsou pestřejší a složitější, nežli se na první pohled zdá, a nelze je redukovat na ten či onen zjev. Treba přihlížeti vždy k několika základním složkám. Jako život jednotlivých národů tak i osudy lidu žijícího ve východních částech Evropy se vyvíjely pod vlivem několika podmínek, které možno redukovat na čtyři základní: 1. podmínky zeměpisné a zeměpisná poloha, 2. zvláštnosti rasové, 3. podmínky kulturní, 4. podmínky politické a mocenské vlivy hlavních státotvorných sil.

Není pochyby, že *příroda a zeměpisné okolnosti* byly vždy v historickém vývoji důležitým činitelem; působily na rozvoj osídlení, zaměstnání i kultury; měly často tvůrčí význam v dějinách bez ohledu na okolnosti politické či etnografické. Poloha osídlení, tu příznivá, tam nepříznivá, tu bohatá, tam skoupá, působila nestejně na člověka, který se jí buď poddával nebo ji ovládal, a to nikoliv stejně rychle, takže mnohé národy vlivem zeměpisného prostředí zůstávaly na úrovni dlouho prehistorické. Zeměpisný činitel měl důležitou roli v dějinách starého Řecka a urychloval jeho kulturní vývoj. Nedostatek přírodní ochrany měl vedle výbojnějšího souseda osudnou roli ve vývoji a osudech polabských Slovanů. Zeměpisná poloha podstatně přispěla k vytvoření národa českého i k jeho udržení proti germánskému tlaku; vedle jiných okolností znemožnila do jisté míry splnutí všeho západního Slovanstva v jeden celek. Zeměpisná poloha polského živlu vedla Poláky orientované jinak kulturně a církevně k latinskému světu k expansi na východ a přispívala v 18. stol. k splnutí Polska a Ruska v jeden stát. Poloha uherské nížiny, podobající se nížině ruské, vedla už do jisté míry k tomu, že se v ní uchytilo několik orientálních národů, žijících napřed v nížině jihoruské. Rumuni, kteří jsou příslušníky románské obce národů, byli ve svém vývoji zčásti už vlivem zeměpisné své polohy ve vleku Byzance a Slovanů. Příznačně se projevil účinek zeměpisných činitelů u jižních Slovanů. Roztříštěnost horstev, nedostatek splavných řek a přirozených ústředí i spojovacích cest dělil často i příbuzné celky (na př. Bulhary, Srby) na několik částí; způsoboval, že v jihoslovanském území nemohlo býti dlouho nijakých, přesně ohraničených jazykových skupin, nýbrž jen množství nářečí a že uzavřené národnosti vznikaly tam teprve vývojem jednotného spisovného jazyka, při čemž měl velký vliv vznik rozsáhlejších politických útvarů. Jako poměrně zoruhodný činitel se zeměpisný prvek jeví v dějinách východního Slovanstva. Ruští historikové proto právem začínají líčení o ruských dějinách popisem ruské přírody, fyzických okolností, sousedství s Asií, vlivu přírody na život hospodářský, sociální, kulturní i politický. Solovev spatřuje už v zeměpisných zvláštěnostech rozdíl mezi západní a východní Evropou. Ukaže, jak oba útvary byly už přírodou vymezené: na západě Evropy je země rozčleněna, má četné ostrovy a poloostrovy, dlouhý pás pobřeží, umírněné klima, mnoho států a národů, kteří žijí blízko jeden k druhému. Na východě evropském je málo osídlená a nepřehledná rovina, jeden ohromný stát, souse-

dící bezprostředně s asijskou stepí a vzdálený od evropských středisk. Byla-li na západě příroda matkou, byla na východě macechou: způsobila kontinentální ráz země, vzdálenost od kulturních středisk, nedostatečný přístup k moři. Už proto obě poloviny Evropy musely mít rozličné dějiny. Přírodní výhody pomáhaly i úspěchům civilizace; proto se na historickém jevišti objevily především jižní poloostrovy Evropy; proto starý civilizovaný svět (římské imperium) obsahoval jen poloostrovy ležící ve Středozezemím moři, Gallii a Britanii, t. j. jižní a západní přímořské kraje. Střední severozápadní Evropa: Germanie a Skandinávie se připojily k římskému světu, t. j. k řecko-římské civilizaci později; za nimi se k ní přidružila západní slovanská plemena, a posléze velmi pozdě stát ruský, usilující přisvojit si evropskou civilizaci a zahrnující ve svých hranicích východní Evropu. Tímto způsobem se evropská civilizace pohybovala od západu k východu podle povahy a podmínek přírody. Tento názor Solovevův lze doplnit: Zeměpisná poloha při okraji Evropy a v sousedství Asie působila v době nedostatečných spojů a dopravních prostředků na opoždění Rusi v kulturním ohledu za ostatní Evropou, na odcizení a oddálení Rusi od západní Evropy, na vzrůst jisté nechuti i nedůvěry k „Latincům.“ Přírodním podmínkám třeba přikládati (jak už to Solovev naznačil) velký vliv při vzniku a expansi moskevského státu. Zeměpisným a zeměpisně hospodářským podmínkám třeba připisovat velký vliv na průběh ruských dějin až do poslední doby. Jak ukázal Ključevskij geografické složení východoevropské roviny se neblaze projevilo také v kultuře ruského národa i v jeho politickém zřízení, v hospodářském životě i sociálním stavu obyvatelstva.

Geografické měřítko je proto při zjištění pojmu východní Evropy jistě důležité a může býti snad východiskem při řešení otázky, co je východní Evropa a její dějiny. Někteří badatelé proto spatřují v „západu-východu“ geografický pojem. Zeměpisný smysl mělo ostatně i původní dělení na západní a východní církve, na západní a východní císařství, stejně jako i zeměpisný smysl měl název: jižní, západní, východní Slované.

Ve skutečnosti ovšem zeměpisné poměry samy o sobě nemohou stačiti k úplné charakteristice t. zv. evropského východu. Neboť postavíme-li se na zeměpisné stanovisko, rozumí se východní Evropou výlučně velká rovina ohraničená na západě Odrou a Vislou a na jihozápadě Karpaty a Černým mořem; v tom smyslu patřily by k ní všechny národy a státy, v nížině té žijící, bez

ohledu na víru a kulturní orientaci. Nemohl by tu zapadatí Balkán, nepatřící jinak svou zeměpisnou polohou k velké nížině polsko-ruské, odlišný od ní svým horským složením a poměrným blízkým přístupem k moři, ale jinak dějinami a kulturně s ní spjatý. Není pochyby, že oddělovatí dějinný vývoj evropského severovýchodu (Rusi) od evropského jihovýchodu (Balkánu) není dobře možné: nejen z toho důvodu, uvědomíme-li si, co znamenala Byzanc v životě Ruska, ale i proto, že balkánským národům (Bulharům, Srbům, Rumunům) připadl ve středověkém ruském kulturním vývoji neobyčejný vliv. Nelze zapominatí ani na společné orientální (turecko-tatarské) složky v životě balkánských i východních Slovanů, a na velký vliv ruský při probuzení a osvobození jižních Slovanů v 19. stol.

Pokud jde o *ethnické složky* tu není pochyby, že v t. zv. východní Evropě jde na prvý pohled o oblast mající z největší části ráz slovanský, obývanou slovanskými národy a několika cizími živly, které však byly vždy přímo zapojeny do slovanského těla a podléhaly slovanským civilizačním a politickým vlivům. Není pochyby, že svět slovanský byl si ve svém vývoji často velmi blízký. Přes rozdělení ve víře měl mnoho styčných bodů v ohledu kulturním, politickém i ideologickém. Rozdělení ve víře nemělo v nové době ostatně takřka žádné role. Čechové, ač byli po staletí vázání kulturní orientací k latinskému světu a po staletí tvořili součást římské říše německého národa, cítili se zpravidla vždy, kdykoliv se v nich projevovalo národní vědomí, členem slovanské rodiny národů nebo aspoň mluvili o společném někdejší původě. Také druhý nejzápadnější národ slovanský, Slovinci, se ohlížel, ač byl podroben Němcům a německé kultuře, k Slovanstvu. Charváti, i když byli v závislosti na kultuře německé, italské, na Benátkách či na Habsburcích, bývali citově orientováni, jak by bylo lze ukázati na mnoha případech, k slovanskému sousedství.

Ze skutečnosti, že východní polovina Evropy byla v dějinách obydlena většinou Slovanů, byl její dějinný život označován za historii slovanskou; východní otázkou, jejíž podstatou byla v nové době otázka turecká, snaha setřásti jho turecké, ležící na jižních Slovanech, a vyhnatí Turky z Evropy, se rozuměla často otázka slovanská; otázka západu-východu byla často chápána jako otázka Slovanstva a ostatního evropského světa.

Je nepochybné, že oblast slovanská může býti základnou pro dějiny východní Evropy. Než vývoj se nesmí zjednodušovat; nemůžeme přehlížet ostatní dějinné činitele. Neboť s jedné

strany nesmí se zapomínat, že v určitých dobách některé části Slovanstva (na př. polabští Slované, západní Slované) se značně odcizovali ostatnímu slovanskému živlu; netvořili s ním pevné jednoty a neměli s „východem“ tohoto pojetí mnoho společných věcí. S druhé strany nelze z ethnografické mapy východní Evropy vylučovat živel asijský, který zaplavoval svými plemeny (Huny, Avary, Maďary, Pečeněhy, Kumány, Tatary, Turky) po celý středověk evropský jihovýchod, ruský jih a severovýchod a velký kus střední Evropy. Nesmí se zapomínat, že často ve východní polovině Evropy byl silnějším živlem nežli Slované prvek řecký, turecký, litevský a románský, žijící spolu se Slovanů a do slovanského těla zakloubený. Nikoliv Slované, ale často spíše Řekové, Turci, Románi, Litevci a Maďari měli po celá staletí hlavní roli ve vývoji Balkánu, dolního Podunají i Rusi, vtiskující svůj zvláštní ráz těmto zemím, zatím co Slované měli po staletí trpnou roli. Omezovatí východní Evropu a její dějiny jen na slovanský živel a jeho historii znamenalo by ochuzovatí složitější evoluci. Vcelku tudíž ani ethnický (slovanský) činitel nemůže v otázce dějin východní Evropy platití důsledně; lze ho užívatí jen v souvislosti s jinými charakteristickými známkami.

Díváme-li se na vývoj východní poloviny Evropy s *hlediska kulturního*, není pochyby, že v jednotlivých obdobích nacházíme nové kulturní ovzduší a mnoho zvláštních znaků. Lze tu pozorovatí zvláštní vývoj církevní i liturgický (pravoslaví), vládu dvou literárních řečí (řečtiny a církevní slovanštiny), dvě odlišné abecedy (řeckou, azbuku), dvě náboženské literatury (řeckou a církevněslovanskou), zvláštní ráz umění, vliv místních národních kultur. Jiným charakteristickým rysem (na př. ve vývoji ruském, jihoslovanském, rumunském) se zdá velké kulturní opoždění. Východ se jeví v jistých dobách jako oblast nižší materiální kultury, zapojující se do novodobého kulturního dění opoždění za ostatní Evropou; západ vyniká více jako území vyšší, pokročilejší technické civilisace. Odtud se často mluvilo o „kulturním“ západě a „nekulturním“ východě, jako kdysi o světu římsko-řeckém a barbarském. Rozdíl od antiky byl tu jen v tom, že někdejší horizontální hledisko se změnilo na vertikální. Jako někdejší antický (barbarský) sever, tak i středověký „východ“ měl v sobě cosi peiorativního, ponižujícího. Tak se ostatně dívali na Rusi na západ, spatřující v něm svět vyšší, civilisovanější; teprve slavjanofilové 19. stol. došli k jiným závěrům. Za východ byly v prostředí latinské Evropy často pokládány také země, které tvořily součást latinské církve a latin-

ské kulturní oblasti, pokud se ovšem nemohly kulturně rovnati se západnějšími zeměmi, stojícími kulturně výše.

Kulturní složky, které byly uvedeny jako charakteristické znaky evropského východu, neplatí ovšem pro celý rozsah východoevropských dějin. Bylo už řečeno, že není možno pravoslavi nebo nějakou řecko-východní kulturu označiti za trvalé jejich výlučné znaky. Totéž platí také o jiných. Dvě církve, dva literární jazyky, dvě abecedy, dvě náboženské literatury, dvoje plastické umění, vše to je často a zejména v nové době spíše jen vedlejším, dočasným a formálním nežli podstatným zjevem. Skutečný pokrok a vývoj východní Evropy postupoval často bez ohledu na ně a vlastně proti nim. Církve ztratily časem svou roli, jazyk církevněslovanský byl v nové době nahrazen ve všech slovanských zemích jazyky lidovými a slovanské umění nabylo taktéž už znaků obecných a světových. Ve všech směrech došlo k změnám a k recepcím cizích prvků. Proto není ani kulturní opoždění a kulturní zaostalost, které charakterisují často ve středověku vývoj některých oblastí východní poloviny Evropy, zevnějším východoevropským znakem v době nové. Nebyl vlastně znakem ani ve staré době, kdy Byzanc předčila daleko tak zv. západ, označovaný jí za barbarický, a šla v popředí evropského vývoje, vynikajíc nad tehdejší západ svou vyspělou duchovní a městskou kulturou i rozvojem městského stavu, který se stal charakteristickým zjevem na západě teprve v pozdějším středověku. A stejně i stará Rus s hlavním městem Kyjevem a východní Slovanstvo té doby vůbec hledělo býti rovnocenným kulturním členem Evropy 10./11. stol. přes to, že se východní Slované dostávali poměrně později do styku se středozezemskou kulturou nežli národy románské. Ale v jiné věci byli Slované už ve staré době značně před ostatní Evropou. Ačkoliv vstoupili na dějinné jeviště později nežli národy románské, vytvořili si své státy od počátku na základě nacionálním. Zatím co národy západní a jižní Evropy čerpaly přímo z civilizace římské, Slované si vytvořili záhy své písmo, svůj literární jazyk, docházeli k silnému národnímu uvědomění už v nejstarší době svého historického vývoje. Tento slibně se vyvíjející kulturní proces byl však brzy násilně zabrzděn; jednak vlivem násilné germanisace a italisace na západě a jihu, jednak vlivem staleté poroby a nadvlády turecko-tatarského živlu a vlivem jiných těžkých životních podmínek. Vše to se projevilo neblaze na životních způsobech slovanských národů a vedlo k jistému konservatismu, který ovšem nelze nikterak prohlašovati za trvalou charakteristickou

a specifickou známku evropského východu. Jistý sklon k starým řádům a tradicím není možno vysvětlovati ani v byzantském ani v islamském světě nějakým konservativním duchem řecko-východní či islamské víry; na konservativní vkus působily spíše dlouhé vyčerpávající války, které říše byzantská a potom islamská byly donuceny vésti se sousedy; těžké životní podmínky způsobily především, že víra pravoslavná a islamská nabyly konservativní protipokrokový charakter. A sotvaže v nové době se jiho- a východoslovanský svět zbavil turecko-tatarské nadvlády, učinil vše, opožděn o 4—5 století za ostatní Evropou a zdržen ve své minulosti asijskými silami, aby se vyrovnal s evropským kulturním stavem, aby dohonil vše, co zameškal, aby předhlonil dokonce ostatní svět. Tak docházelo opět ke vzájemnému splývání a vyrovnávání kulturních hodnot mezi východní a západní polovinou evropskou a vývoj šel opět k vytvoření jednoho kulturního společenství. Jako kdysi oblast „barbarská“ přerostla civilisovaným světem řecko-římským, tak i nový východ se snažil státi západnějším a evropštějším nežli západ. Zkrátka rozdíl kulturní mezi oběma polovinami Evropy nebyly často tolik kvalitativní jako spíše kvantitativní. Jednou se převaha a prvenství klonily víc na tu, jindy na druhou stranu. Velká část východní poloviny Evropy měla evropskou kulturu a lišila se od ostatní Evropy často jen svým kulturním opožděním.

Charakteristickým znakem východní Evropy se může jeviti bezprostřední *sousedství s asijskými kulturami*, vlivy bezprostředního asijského orientu na evropské půdě. Není pochyby, že v mnohých případech orientální prvky dodávají východní polovině Evropy více ráz nežli pravoslavi či jiné znaky. Jsou doby, kdy lze označiti východní Evropu za oblast a sféru orientálních vlivů, zejména turecko-tatarských, nebo za oblast evropských zemí, tíhnoucích k asijskému orientu. Obsah „východní“ Evropy bychom vskutku značně ochudili, kdybychom z něho vyloučili orientální, zejména islamské vlivy.

Tyto orientální vlivy charakterisují ve středověku už byzantskou říši, které právě dotyk s orientem dodal zvláštní ráz. Řecký živel, který měl vedoucí místo v byzantské státní administraci, v byzantské církvi a ovládal navenek říši byzantskou, nebyl ve staré byzantské říši původním hellenistickým prvkem, nýbrž smíšeninou, vzniklou počtením elementů východních, jmenovitě semitsko-hamitských, proniknutou ještě jinými asijskými složkami. Vlivem úzkých styků se Syry, Araby, Peršany, Židy, Armény, Turky se povaha řeckých Byzantinců stala

takřka poloasijskou. Právě jádro a těžiště byzantské říše — země asijské — nebyly řecké a působily často rozhodujícím způsobem na vývoj byzantského imperia. Semitsko-hamitské kraje (Syrie, Egypt) získávaly nejednou nadvládu nad původními kraji řeckými; působily v byzantské politice i hospodářství; hospodářská moc, obchodní a vojenská síla závisely v byzantské říši často více a především na maloasijském východě nežli na evropském prostředí, právě tak jako tomu bylo u pozdějšího dědice byzantského císařství, v říši osmanské. I tehdy, když byzantská říše ztratila Malou Asii a Egypt a stala se více státem řeckým a evropským (v 8. stol.), podržela přece prvky orientální (semitsko-hamitské). Syrské a armenské obyvatelstvo, které bylo převáděno v době obrazoborecké ze strategických důvodů do Thrákie na evropskou půdu, udrželo si v evropských částech byzantské říše velký vliv. Z asijského prostředí (z Nikaje) vyšlo ještě v 13. stol. obrození byzantské říše. — Ještě více nežli v životě státním a hospodářském se vliv asijského orientu v byzantské říši projevoval na poli kulturním. Orientální semitsko-hamitské vlivy, působící ostatně v hellenistické civilisaci (živené prvky civilisace asyrsko-babylonské, egyptské, židovské, syrsko-semitské, perské) a také už v samých počátcích křesťanství, působily, že byzantská civilisace a křesťanství nabývaly ráz semitsko-hamitský (syrsko-egyptský). Kultura byzantská se neměla státi plodem pouze národa řeckého, nýbrž smíšeninou, na jejímž utváření měli účastenství vedle Řeků i předoasijské Indoevropané (Arméni, Peršané), Semité, Hamité, obývající státy diadošské, t. j. státy, které po rozpadnutí veleříše Alexandra Vel. zbudovali na jejích troskách jeho vojevůdcové a náměstkové-diadochové, a z nichž nad jiné vynikla říše syrská a egyptská. Vládnoucí živel řecký dával kultuře této jazykový a národní ráz; ale sám se ve způsobu života, v názorech o světě, v projevech všech duševních schopností přizpůsobil novému okolí, v němž Semité a Hamité byli jádrem obyvatelstva, a orientalisoval se. Řecký jazyk převzal hojně slov orientálních; byzantský dvůr si přisvojil orientální vojenské a úřednické řády, dvorský ceremoniel; literatura byzantská, zvláště lidová, nasákla vkusem, názory a vzory východními. Orient se projevil ještě patrněji v byzantském výtvarném umění, které je nejprůzračnějším znakem byzantské kultury a z něhož se mělo vyvinouti umění starokřesťanské. Při vzniku byzantského umění působily vedle klasických antických prvků složky hellenisticko-východní, egyptské, syrské, mezopotamsko-iránské. Pod vlivem mezopotamsko-persko-iránským

vznikl byzantský stavitelský sloh (kupolovité stavby); východní vkus a východní technika se uplatňovaly v složité a bohaté ornamentice, v zálibě v mnohobarevnosti (polychromii), v byzantské ikonografii, v miniatuře a takřka ve všech podrobnostech vnitřní výzdoby staveb církevních. Východní vlivy působily při vzniku tak zv. byzantského umění; účinkovaly i na jeho pozdější vývoj (zejm. v 9./10. stol.) jakožto umění islamské, zvláště když islamská říše, vznikající v 7. stol. v byzantském sousedství, tvořila svou kulturu na podkladě hellenistickém a mezopotamsko-iránském. Islamské vzory byly v byzantské říši napodobovány v tak zv. době ikonoklastické (8./9. stol.), kdy část byzantské společnosti v čele s císaři, pocházejícími ze Syrie a Malé Asie (na př. Lev Syrský), hleděla podle vzoru islamského odstranit kult obrazů svatých, udržující se ve východní církvi a označované pokročilejšími kruhy za zbytek pohanského ctění bůžků. Tendence ikonoklastické způsobily urputné vnitřní zápasy v byzantské společnosti a z podnětů jejich se vyvíjely v 10./11. stol. nové cenné plody byzantské práce vědecké, umělecké i technické. Pod vlivem maloasijského paulikiánství vyrostlo na poloostrově balkánském tak zv. hnutí bogomilské, které se mělo státi takřka národní vírou velké části jižních Slovanů. Lze říci, že asijské vlivy, ať už jakékoliv formy, přispěly k oddálení Byzance od Říma, k růstu sporů mezi oběma středisky křesťanské církve. Ale přes to, že byzantská říše se značně sblížila s asijským orientem, nelze ji zapojovati k tomuto východu; orientalisující se byla zároveň obhájcem Evropy proti asijskému orientu; bránila zároveň celou civilisaci evropskou, budovanou na společném řecko-římském středozemském základě i na křesťanské víře.

Velký vliv zanechal asijský orient ve vývoji jižních Slovanů. Právě orientální prvky a dotek s nimi (a nikoliv toliko pravoslaví) charakterisují historii balkánského poloostrova více nežli cokoliv jiného. Bulhaři turecké rasy se smísili se Slovany a založili jeden z národů slovanských, dávající mu své jméno. Nový národ bulharsko-slovanský byl od nejstarší doby svého vývoje ve styku s orientální civilisací; nejstarší bulharské kulturní památky 9./10. stol. jeví vliv orientálních vzorů. Předoasijské a syrské prvky charakterisují starobulharské umění (přeslavské). Vznik prvního slovanského reformního hnutí, tak zv. bogomilství, které se stalo v Bulharsku národním bulharským odbojem proti byzantským představám církevním, třeba přičísti, jak už bylo naznačeno, vlivu syrsko-armenského paulikiánství, které bylo

zase odrůdou perského zoroastrovství; od maloasijských Paulikiánů, usazených v okolí Plovdiva, byly převzaty iránské zkazky o světovém dualismu světla a tmy i o jejich věčném zápasu. Asijskému orientu v době byzantské podléhal i *srbský vývoj*. Je charakteristické, že srbský kníže Štěpán Nemanja i jeho syn přijali, vstoupivše do kláštera na sklonku svého života, jména obou syrských hlavních svatých: sv. Symeona a Sabba, obracující své zraky přes Byzanc ke kolébce křesťanství. Je příznačné také, že starší kultura a umění orientu přicházely často do středověkého Srbska (i Bulharska) bez prostřednictví Byzance. Týkalo se to zejména vlivů armenských.

Ještě větší stopy zanechalo v životě jižních Slovanů období turecké v době expanse a panství Turků v jihovýchodní a střední Evropě. Od 15. stol. charakterisovalo jižní Slovany nikoliv tolik pravoslaví jako spíše vlivy turecké, islamské; styky a zápasy s islamem, vzájemné prolínání, potírání, měly dodat dějinám jihoslovanským po půl tisíciletí zvláštní ráz. Výboje Turků na balkánském poloostrově zničily jihoslovanské státy, odrízly je od přímých styků s ostatním evropským světem a obrátily jejich obyvatelstvo do sféry jiné. Turecké složky se měly projevit v jihoslovanské správě, ve způsobu života, v obleku a výzbroji, v tureckých slovech, v jihoslovanských jazycích. Třeba uvést ještě jiné následky islamské doby. Nadvláda Turků nad Srby a Bulhary i nad velkou částí Charvátů působila nivelisáčně na Charváty, Srby i Bulhary; stírala rozdíly mezi katolickými a pravoslavnými Jihoslovany; působila na oslabení vnitřních rozporů mezi nimi. Přispívala za společných osudů všech jižních Slovanů k vytváření poměrně jednotné národní epiky jihoslovanské. Boje s islamem rozhodovaly v jihoslovanském národním vývoji i jinak. Za současného úpadku srbského živlu uvnitř balkánského poloostrova (v tak zv. Starém Srbsku) vedly Srby k expansi do Uher; těžiště národního a církevního života se přenášelo z jihu na severozápad (do Uher, Sedmihradska, Slavonie a Dalmacie). Právě vlivem islamského tlaku se posilovaly svazky balkánských Slovanů s Rusí; příliv jihoslovanských emigrantů-mnichů na Rus v 14./16. stol. přispíval k upevnění ruského pravoslaví. I když Turci časem byli vyhnáni z velké části balkánského poloostrova, udržely se stopy po nich v životě balkánských národů dodnes. Při tom balkánský svět zasahoval přes svou islamisaci nepřímo do dějin celoevropských. Balkánské národy hájily po staletí evropskou civilizaci proti turecko-tatarským vlivům a umožnily její rozvoj za balkánskou zdí.

Podobný úděl měla také *Rus*, v jejímž vývoji jinak orientální vlivy za neustálého a bezprostředního doteku s Asií měly osudovou roli. Nebýti silného tlaku byzantské kultury, byly by už nejstarší osudy Rusi takové, že mohla spíše podlehnouti civilizaci islamské nebo mongolské nežli evropské. Velká východoevropská rovina byla od pradávna přístupna východním kulturám; byla hostitelem rozličných orientálních národů a plemen. Nehledíme-li k předhistorickým stykům ruských Slovanů s národy neslovanskými, na př. s germánskými Skandinavci, Finy a j., vidíme, že dříve nežli kultura byzantská, rozvíjející se na březích Černého moře (na Krymu), mohla hlouběji proniknouti do východoslovanského světa, byli východní (ruští) Slované v obchodním a kulturním spojení se světem muslimským, který za kulturně-politického rozkvětu chalífátu bagdadského vedl obchod po Volze k břehům moře baltického. Říše chazarská (7.—9. stol.), která představovala amalgám prvků iránských, židovských, islamsko-arabských, křesťanských i řeckých, ovládala velkou část ruských Slovanů; působila na ně tak, že stopy potom se udržely dodnes v četných slovech arabského původu v ruském jazyce. Zprávy o modle Perunově u Kyjeva nasvědčují stejně vlivům umění iránsko-islamského jako obsah ruských „bylin“, pokud líčí staré ruské stavby, drahokamy a zbraně. Bylo by se dále zmíniti o vlivech asijských národů, procházejících ruskou zemí nebo se v ní delší dobu zdržujících, jako byli: Hunové, Avari, Pečeněhové, Kumáni, Bulhaři, Maďaři, s nimiž ruští Slované měli namnoze úporné obranné boje, skutečné křížové výpravy své doby; zejména třeba se dotknouti následků dlouholetého panství tatarského (v 13./16. stol.). Právě tato dlouhá tatarská nadvláda (a nikoliv tolik pravoslaví) vyhloubila v jisté době velký dočasný zlom mezi moskevskou Rusí a ostatní Evropou; odtrhla na čas východní a jižní Rus od západních civilizačních základů; zdržela asimilační proces ruský o 2—3 století; zpomalila ruský civilizační růst a tím působila nepříznivě na kvetoucí do té doby východoslovanskou kulturu. Tatarský tlak, který se projevil v ruské administraci, ve státním, hospodářském i soudním řízení, v životě domácím, v mravech, zvycích, v kozácké třídě, způsobil, že také ruská církev nabývala stále více konservativních rysů, které se staly pro ni už charakteristické. Tak zv. ztrnulost pravoslaví, pokládána často za dědictví Byzance, ve skutečnosti vyrůstala z ruského prostředí, z přílišného vlivu Asie v jeho životě. Orientální krev, která pronikala zároveň do ruských žil, měnila ruský charakter, zevnější vzhled.

Asie táhla Rus k sobě, vtiskovala jí svou pečeť. Sotvaže však se Rus zbavila tatarské nadvlády (v 2. pol. 15. stol.) a v 16./17. stol. se začala opět jednotiti, začala se vraceti k svému evropskému poslání; docházelo v ní k neustálým zápasům mezi prvky orientálními a evropskými, až posléze poslední nabyly převahu, i když snad si Rus i po reformách Petrových a jeho nástupců podržovala pod zevnější fasádou byzantské a asijské bytostné znaky, a i když Rusko se evropskému světu přizpůsobovalo jen za velkých nesnází.

Ačkoliv orientální (asijské) kulturní vlivy jsou významnými složkami v historii mnoha národů východní poloviny Evropy, přece nelze ztrácti s očí, že nebyly cizí ani tak zv. západu. Bylo by možno vzpomenouti toho, jak orientální (asijské) prvky byly důležitým kulturním činitelem ve starém Římě a v říši římské v době jejího panství v Hispanii, Gallii, Britanii. Bylo by možno uvést, jak některé plody antické literatury (na př. spisy Aristotelovy a Ptolemaiovy) poznal tak zv. západ prostřednictvím literatury arabské. Bylo by možno vzpomenouti vlivů arabského panství ve Španělsku, vlivů orientálních v životě Francie, Itálie, a p. Je pravda, že působení Asie mělo tu snad menší roli nežli v životě balkánských a černomořských národů, ale to na věci celkem mnoho nemění.

Kromě zeměpisných, ethnických a kulturních znaků byl důležitou silou ve vývoji východní Evropy *činitel politický, politicko-hospodářský*. Možno říci, že stát jakožto nejdůležitější společenská organizace působil pronikavě na formy a osudy východní Evropy stejně jako na vývoj ostatního lidstva. Je nepochybné, že kultura byla spojena zpravidla všude s etatismem a vázána naň; stát a politicko-hospodářské síly měly umožňovati rozmach té či oné kultury. Síly národů spočívaly sice nejednou na jejich duševních silách i formách a nejednou zdravý civilizační vývoj tvořil základnu ve vývoji státním. Ale síly ty se mohly zpravidla rozvinouti jen pomocí politického vývoje. Vývoj politický, jmenovitě státní život, život příbuzných kmenů v jednom státním celku, politické sjednocení jisté skupiny národa nebo aspoň stejné politické vlivy na jisté ethnografické skupiny, byly základem pro vznik národů; měly vliv na vytvoření národů, na jejich národní i kulturní vývoj; politický vývoj měnil i vývoj kulturní. Podmínkou rozvoje národů bylo držení vlastního státu nebo aspoň silná účast ve státním vedení. Kulturní rozvoj byl umožňován politickou svobodou.

Politické a politicko-hospodářské síly se projevíly ve vý-

chodním středomoří, v jednotlivých částech Balkánu, Podunají a východoevropské nížiny příznačněji, nežli se na prvý pohled zdá; státní formy byly pro tak zv. východní Evropu charakteristické. Politické okolnosti, zesílení či oslabení státního zřízení, působily už ve východořímské říši na zesílení či oslabení kulturního života. Zatím co politický úpadek západořímského imperia vedl v 4.—10. stol. k úpadku zemí západně Jaderského moře, v říši východořímské právě současný rozvoj státní moci měl v 4.—12. stol. za následek rozkvět bohaté literatury, měst i školství, rozšíření klasické a antické literatury. Politické středisko její působilo i na kulturní rozmach celého přilehlého území. Nový Řím-Byzanc, založený na místě staré řecké osady Byzantion, nazvaný později po svém zakladateli Konstantinopolis, od Slovanů zvaný „městem císařovým“ (Carigrad) a od Turků Istanbul, stal se právě jako politické středisko (a nikoliv jako sídlo patriarchy) ohniskem nově se utvářející kultury — kultury byzantské. Církevní podmanění na př. balkánských Slovanů Byzanci bylo umožněno teprve po předchozím podrobení státním. Byzantské církevní vlivy ve vzdálených středoevropských zemích (na př. v Uhrách, na Moravě, na Rusi) byly umožněny jen vlivem státní moci byzantské a opět úpadek politické síly byzantské říše měl osudné následky i v kulturním rozvoji těchto zemí; Rus udržela potom ve sféře byzantské jen skutečnost, že ruské prostředí převzalo politickou tradici byzantské říše. A zatím co v pozdějším středověku nový rozmach západních národních států vedl ke kulturnímu rozkvětu, Byzanc, jsouc nucena brániti se po staletí východním sousedům a politicky slabnoucí, kulturně zakrňovala. Obranný boj vedl k politickému a kulturnímu konservatismu, který se stal charakteristickým znakem byzantského politického zřízení i východní (byzantské) církve. Jdeme-li ve vývoji dále, vidíme, že především vznik politických útvarů působil na vznik zvláštních národností u jižních Slovanů. Příslušnost k rozličným státům na balkánském poloostrově vedla i k růstu rozdílů mezi jižními Slovany (Srby, Slovinci, Charváty, Bulhary, Makedonci), ač mezi jednotlivými celky nebylo vlastně žádných podstatných ethnických či jiných rozdílů. Kromě hranice politické nebylo vlastně původně přesnější hranice mezi Srby a Bulhary. Vytvořil je teprve různý politický vývoj. Zvláštní politický proces Bosny podstatně komplikoval také jazykové a národnostní poměry na půdě bosenské. Politická nadvláda Turků nad Srby a většinou Bulharů působila, že jisté rozdíly, vytvořené v minulých dobách mezi

oběma národy, se rušily nebo aspoň zmírňovaly. S druhé strany turecký politický režim, který po půl tisíciletí určoval vývoj balkánských Slovanů a dával ráz jihoslovanským dějinám 15./19. stol., vedl k tříštění srbského živlu tím, že velká část národa odešla na půdu uherskou. Staletá politická poroba, doprovázená trvalými boji Uskoků s Turky, které se staly vrcholnou dobou národních dějin jihoslovanských, způsobila velké kulturní a hospodářské zpoždění stejně jako i politická nadvláda Tatarů nad Rusí, která měla za následek kulturní retardaci ruského živlu. Politické okolnosti způsobily, že východní otázkou se rozuměla od 18. stol. stále víc otázka turecká, t. j. problém osudů osmanské říše a jejích evropských držav. Státně-politický vývoj, politické sjednocení či rozdělení, příslušnost k jednomu či více státům rozhodovaly ve vývoji ruském, ukrajinském a běloruském, ač tu šlo o oblasti jazykově a ethnicky původně velmi blízké. Zvláštní vývoj běloruský a ukrajinský byl stejně jako na př. zvláštní vývoj charvátský či slovenský jen výsledkem politické separace a zvláštní kulturní evoluce, s ní ovšem souvisící. Politicky různící se orientace měla za následek i štěpení kulturní a národnostní.

* * *

Hlavní fáze politického vývoje ve východní Evropě. Pozorujeme-li vývoj politický ve východní polovině Evropy, není na prvý pohled pochybností o tom, že důležitým politickým útvarem tu byla jednak říše byzantská, jednak říše moskevsko-ruská. Bylo by však omylem redukovat vývoj východní Evropy jen na dvě sukcesivní období: byzantské a moskevské.

Bylo by omylem, kdybychom vsouvali do byzantských dějin celou středověkou politickou historií východní Evropy (jihovýchodní a severovýchodní) a kdybychom celou pozdější politickou historií východní Evropy pojímali do dějin moskevských. Znamenalo by to ochuzovat obsah východoevropských dějin, jejichž vývoj byl značně složitější. Neboť politický vývoj východní Evropy se vskutku nevyvíjel jen podle vzniku a vývoje těchto dvou říší i jejich středisek, nýbrž i podle jiných politických útvarů a jejich středů. Východ, pokud jde o jeho politický obsah, charakterisuje nejen Byzanc a Rus, ale i politický vliv islamu, osmanské říše na půdě evropské, dále říše polsko-litevské. Kolem islamské a polsko-litevské říše se často točila tak zv. východní otázka. Třeba připustiti více vývojových fází v politickém životě východní Evropy; mezi období byzantské a

moskevské nutno vsunouti pro dobu 14./18. stol. ještě dvě velké periody: tureckou a polsko-litevskou. Při tom nemůžeme vývoj posuzovati jen podle politických hranic toho či onoho útvaru, nýbrž musíme míti na zřeteli také sféru jejich vlivů. Nemůžeme vymezovati jednotlivá období přesně časově za sebou (na př. rokem 326—1453, 1453—1917). Neboť tu namnoze nešlo o jednoduchou a jednotvárnou sukcesi jednoho imperia po druhém, při čemž by bylo lze studovati buď jen jeden, buď jen druhý útvar; šlo tu spíše o alternaci a pozvolné střídání v politickém vlivu a moci, o to, který státní celek dovede na sebe strhnouti hlavní význam a vliv v rámci obecného vývoje, zatím co druhé útvary se vyvíjely jakoby v pozadí hlavního ruchu. Jednou tvořila hlavní obsah východoevropských dějin Byzanc; svět ruský, vyvíjející se na úsvitě svých dějin ve sféře skandinávské i byzantské, ustupoval tehdy ještě do pozadí. V druhé fázi východoevropského vývoje byla hlavním střediskem jednak osmanská říše jako nástupce byzantského imperia, jednak polsko-litevský stát; svět ruský spadl tehdy, pokud šlo o jeho západní oblasti, do sféry polsko-litevského státu, pokud jde o jižní a severovýchodní, žil dlouho ve sféře tatarské a pak tatarsko-turecké. V třetí fázi teprve, po oslabení či zničení státu polsko-litevského, osmanské říše i panství tatarského na Rusi, vystoupila do popředí východoevropského vývoje Moskva, jejíž růst spadá ovšem už do 14./15. stol., ale která se stávala velmocí, sjednocující ruský celek a zasahující hluboko do střední a jihovýchodní Evropy, teprve od stol. 18./19.; vedle ní vystupovala jako nový partner a soupeř na jevišti východoevropského světa říše habsburská, která po ovládnutí Uher se vsunula hluboko do dolního Podunají a na Balkánský poloostrov.

Za těchto okolností se rozvíjel ve východní Evropě neustálý zápas jednotlivých hlavních středisek o prvenství a o hlavní roli, kterou postupně získával hned ten či onen soupeř. Proto v žádném období není možno přesně izolovati jedno období od druhého, jako nelze oddělovati dějiny slovanských národů od jejich neslovanských sousedů; třeba přihlížeti, jak jednotlivá období do sebe zapadala, jak se ovlivňovala, vyrovnávala atd. Třeba také míti stále na zřeteli sféru vlivů toho či onoho východoevropského střediska. Neboť okolnost ta může přispěti k jasnější představě o výplni východoevropského celku.

* * *

Říše byzantská a sféra jejího vlivu. Základním faktem velkého významu v dějinách východní Evropy je nepochybně vznik byzantské říše ve 4. stol. po Kr., k jejímuž růstu podstatně přispěl pád západní poloviny římské říše. Od té doby lze začít historii východní Evropy. Byzanc měla v ní míti dlouho rozhodující roli a místo hlavního unifikačního střediska. Cílem Byzance nebylo omezit se jen na oblasti přilehlé k Cařihradu, nýbrž obnoviti bývalý rozsah římské říše na východě a vlastně někdejší říši římskou v celém jejím rozsahu. Šlo především o to udržeti balkánské území, které v 5./7. stol. ovládli slovanští národové. Byzanc rozšiřovala politický i kulturní vliv cestou klidnou i násilím ve východních částech Středoziemního moře, na pobřeží černomořském a jaderském, na půdě bulharské, srbské, bosenské, charvátské. Časem ovládla všechny jižní Slovany tak, že jejich nejstarší dějiny politické, kulturní, hospodářské jsou úzce spjaty s dějinami byzantskými a není možno je od sebe vzájemně oddělovati. Sáva a Dunaj se staly v 9./10./11. stol. severními hranicemi byzantské říše. Na severozápadě byzantské politické vlivy pronikaly (v 9. stol.) do severní Dalmacie (Charvátska), na pobřeží a ostrovy dalmatské. S druhé strany Byzanc připoutala k sobě postupně dolní, střední a horní Itálii, zejména Itálii dolní, která souvisela s Byzancí hospodářsky a byla protkána živlem řeckým. Vznik franské říše a vpády Arabů (9./10. stol.) sice oslabovaly postavení Byzance na italské půdě, ale ještě v 11. stol. byly Benátky podřízeny byzantské moci; teprve v 2. pol. 11. stol. Byzanc své italské državy ztratila úplně. Jihoslovanské území udržela ve své sféře až do 14. stol. Na Balkáně se objevily několikrát silné státy slovanské (v Bulharsku za Symeona, za Asěnovců, v Srbsku za Stěpána Dušana); ale jejich trvání bylo vždy jen dočasné; tvořily se zpravidla jen v dobách slabosti byzantské říše. Kdykoliv Byzanc zesílela, hleděla Balkán znovu opanovati politicky i kulturně, užívajíc rozličných prostředků ke svému cíli. Mezi jiným to byl i slovanský liturgický a literární jazyk. Vzhledem k tomu, že znalost řečtiny byla v slovanském světě málo rozšířena a těžko bylo jazyk ten šířiti, rozhodla se Byzanc užítí nového literárního slovanského jazyka, který původně jakožto jazyk misionářský i liturgický a jako pomůcka při propagandě víry byl pozvednut k velké úloze dějinné. Pomocí slovanského jazyka, do něhož byly překládány liturgické knihy ve vzdálené Velké Moravě, která se stala přispěním Konstantina a Metoděje kolébkou nové církevně-slovanské vzdělanosti, dostávala se do sféry by-

zantské říše velkomoravské vlastně i česká půda, spojená s Byzancí poutem obrany proti německé vojenské a politické rozpínavosti a proti říši franské. Příchod Cyrila a Metoděje na Moravu neznamenal za současného politického sblížení moravsko-byzantského jen přínos nové víry a liturgických knih, nýbrž mnohem více: přínos věcí kulturních a hospodářských. V poslední době se stále více ukazuje, že moravské, české i slovenské území patřilo v 9./10. stol. do okruhu politických, kulturních a hospodářských vlivů byzantských. Už sami moravští misionáři a jejich učedníci poučovali lid o mnohých věcech civilisovaného života se týkajících, a za nimi přišel i proud obchodníků s nejrůznějším zbožím; tím v hospodářských a kulturních poměrech našich zemí nastal obrat.

Pomocí nového církevně-slovanského jazyka a církevně-slovanské liturgie hleděla Byzanc ovládnouti i balkánské Slovany a koncem 10. stol. také ruské Slovany, kteří až do té doby byli více ovládnuti vlivy evropského severozápadu, skandinávských Rurikovců a po politickém paktu knížete Vladimíra s Byzancí a po přijetí křesťanství z rukou byzantských misionářů se octlí ve sféře byzantských politických a kulturních vlivů. Jižní a východní Slované převzali potom z Byzance státní, církevní, vojenské zřízení, správní organisaci, víru, literaturu, vzdělání i množství prvků materiální kultury buď úplně nebo zčásti, vštepující je do svých národních institucí a zvláštností. Byzantský vliv se rozšířil ve všech odvětvích jihoslovanského a východoslovanského života. Pokud jde na př. o srbskou půdu, jevil se *ještě v 14. stol.* v přejímání byzantských státních daňových norem, jak ukazují terminologie srbské finanční správy, státní titulatura, přejímání byzantských dvorských úřadů a dvorských titulů; jevil se v nově zřizovaných vojenských a soudních orgánech, na poli práva 14. stol. Dokonce i bosenský katolický kníže Štěpán Tvrtko (1353—1391) zaváděl v Bosně byzantské dvorské úřady, měnil podle byzantských způsobů povahu státních listin, napodoboval bombastický byzantský sloh srbských panovníků. A k těmto úspěchům byzantské politiky a kultury docházelo namnoze za zápasů s vlivy latinskými, franskými a německými, které pronikaly jak na půdu balkánskou, tak i k východním Slovanům.

Do sféry byzantských zájmů náleželo dlouho i uherské (maďarské) a rumunské prostředí. Neboť podunajské kraje, ovládnuté Maďary v Podunají poč. 10. stol., a území držené ve středověku Rumuny, byly osídleny hojně i slovanským živlem.

Pokud jde o středověké Uhry, byla to země i po příchodu Maďarů do Uher poloslovanská a odtud vznikly nepochybně představy, které nám zaznamenal letopisec Nestor poč. 12. stol., že Uhry jsou pravlastí a kolébkou Slovanů. Tento slovanský ráz a opětou tendenci k poslovanění si udržely i potom; jediné neustálý příliv orientálních národů do podunajské nížiny (Tatarů, Kumánů, Pečeněhů), slévajících se s maďarským živlem, tomu nepochybně zabránily. Jak uhersko-slovanské prostředí, tak i prostředí maďarské bylo po řadu staletí ve vleku byzantském. Jako lid finnougričtý, který podlehl ve své někdejší jihoruské vlasti silným krevním, jazykovým a kulturním vlivům tureckým, bulharsko-tureckým, jevil se při příchodu do Evropy více jako hunsko-bulharsko-turecký element; proto už asi byl byzantskými pozorovateli i uherskými kronikáři 12./15. stol. zván Huny a Turky tím spíše, že turecký živel byl v Maďarech posilován infiltrací tureckých kmenů Kumánů a Pečeněhů; byl politicky i kulturně od svého příchodu do střední Evropy ve sféře byzantské; uherský stát udržoval podle vzoru Velké Moravy styky s Byzancí a Rusí. Je naprosto nepřesné tvrzení maďarských historiků (na př. Szekfűho), že život Maďarů se vyvíjel vždy jen v okruhu civilisace „křesťansko-germánské“ a že dějiny Uher mají povahu „křesťansko-germánskou“. Naopak, když Velká Morava byla poč. 10. stol. zničena, zdálo se, že Byzanc najde náhradu za Moravu v Maďarech, kteří byli kdysi spojenci Byzance a které přivedl do Uher do jisté míry vpád Pečeněhů. Vskutku také základy křesťanství u Maďarů jsou spojeny s Byzancí; některé kmeny maďarské, snad vlivem svého slovanského okolí, které bylo už dříve ve vztazích s metropolí nad Bosporem, začaly přijímat křesťanství z rukou byzantských misionářů. Tak na př. v Cařihradě přímo byli pokřtěni (asi r. 950) dva náčelníci maďarských kmenů (jménem Bulcsu a Gylas) a jeden z nich přivedl z Cařihradu řeckého kněze Hierothea, kterého cařihradský patriarcha vysvětil na „biskupa Turkie“, aby šířil křesťanství mezi Maďary. Stopy byzantské lze pozorovati i za vlády Štěpána sv., který je často označován jako průkopník latinských civilisačních prvků a vskutku se jeví v jiné podobě; přijal řecké jméno, vydával řecké listiny; zřizoval v Cařihradě dům pro uherské poutníky; doma budoval řecké kláštery (v údolí Vesprimském a v Marosvár v jižních Uhrách). Byzantským obřadem byl pokřtěn v Štěpánově době jihomaďarský náčelník Achtum, na jehož území v Oroszlanos v Čanadsku byl zřízen třetí klášter v Uhrách, osazený řeckými mnichy. Za jeho

nejbližších nástupců v 11./12. stol. máme z uherské pudy zprávy ještě o dalších řeckých klášteřích: ve Vyšehradu, kam řecké mnichy přivedla žena krále Gejzy I. (1050–77), kněžna původu byzantského, v Dunapentele a v Szavaszentdemeter. Mimo to historické a archeologické nálezy ukazují, že řecká církev měla v době Arpádovců i jinak významnou roli. Zatím co na české půdě se slovanské písmo a církevní slovanština udržely jen ojedinele do konce 11. stol., kdy slovanští mniši byli definitivně vypuzeni z kláštera sázavského, v Uhrách se církevně-slovanská liturgie a orientace směrem k Byzanci udržela v maďarském prostředí až do 13. stol. (ještě r. 1204 papež vytýkal uherskému králi, že v okolí blatenského jezera je několik „východních“ klášterů) a v slovansko-rumunském prostředí trvale. Bylo by tu možno uvést četné památky byzantského umění, na př. dekorativního, plastického z 11./12. stol., stavby Štěpána Sv., provedené za pomoci řeckých stavitelů (na př. basilika v Stol. Bělehradě, příbuzná ve svém půdoryse stavbám syrským, a ravenenský sarkofág Štěpána Sv. Koruna, kterou udělil byzantský císař Michal Dukas uherskému králi Gejzovi I. okolo r. 1075 u příležitosti jeho sňatku s byzantskou kněžnou, znamenala sice ve skutečnosti uznání a potvrzení suverenity uherského království se strany byzantského císařství, ale s druhé strany samo poslání koruny z Byzance ukazuje nejlépe na jistý stupeň závislosti obdařeného k dárci, i na snahu byzantského dvora získati uherského krále do mocenských zájmů byzantských. A skutečnost, že koruna ta byla potom zapojena do uherského korunovačního klenotu a stala se symbolem uherského království, je příznačná; uherští panovníci se ocitali vskutku ve sféře byzantské politiky a sloužili zahraničně-politickým plánům Byzance, i když se daly pokusy se strany německé říše připoutat uherské království k svazku říše římské německého národa. Jestliže někteří uherští králové 11./12. stol. jevíli snad ochotu sblížit se se sousední západní říší, jiní obnovovali starší příbuzenské vztahy i politicko-kulturní spojenectví s Byzancí. V 2. pol. 12. stol. se politický a kulturní vliv byzantský uplatňoval za Bely III., který byl takřka vasalem byzantské říše. Teprve úpadek byzantského imperia od konce 12. stol. učinil přítrž byzantské převaze, ačkoliv pokusy o unii řecko-uherskou se objevily i za Paleologů (13. stol.). Nelze říci, že by se Uhry potom staly baštou západních politických a kulturních snah. Vskutku od porážky Maďarů u Augšburku r. 955 byl západ v uherské politice zanedbáván a vývoj Uher splýval stále víc s dějinami

východního sousedství, zemí jihoslovanských, balkánských, východokarpatských, které byly ve sféře byzantské. Celá uherská politika posledních Arpádovců směřovala na jih a východ a točila se, jak ukazují tituly uherských králů (král srbský, bulharský, kumánský, haličský⁴⁾) kolem expanse do dolního Podunají, do Bosny, Srbska, Bulharska, Haliče. Země ty byly delší či kratší dobu ve vasalském poměru k státu uherskému a součástí uherské politické jednotky. Uhry byly tak velmocí balkánskou, východoevropskou, jihoslovanskou či východoslovanskou, dědicem politických snah byzantských; uherská politika byla ovládnuta slovanskými tendencemi a spočívala na základech slovanských. Uhry byly ohniskem slovanských států (srbského, haličského, bulharského), státem, který měl ráz více slovanský nežli maďarský. Dějiny Uher byly spojeny úzce s historií Slovanů jižních a východních. V době poarpádovské, za rozmachu dynastické politiky Anjouovské, docházelo sice navenek k jistému sblížení s uherským západním a italským sousedstvím, a do země, která udržovala nomádské zvyky, byly přinášeny prvky italské vzdělanosti; ale přes zevnější okcidentalisaci v uherské politice se udržovaly starší tendence balkánské, jiho- a východoslovanské politiky uherské; zároveň se v prostředí maďarském udržovaly v neztenčené míře představy o zapojení Maďarů k orientu. Jak ukazují kroniky, vzniklé za vlády Anjouovců v 14. stol. nežilo v Maďarech vědomí, že jsou předvojem západní civilizace a křesťanství, nýbrž vědomí, že jsou potomky Hunů, kusem orientu na podunajské půdě, a důraz na vztahy Maďarů s východem, na dědictví přinesené z východu a od turanských národů, se ozýval takřka v každém historickém dílku uherském té doby. V maďarském prostředí se udržovala dále zvláštní sociální struktura a celé tisíciletí pobytu Maďarů na středním Podunají nemělo stačiti k tomu, aby se přizpůsobili evropskému sousedství; zůstávali jakoby balvan mezi západem a východem, mezi dvěma břehy jedné řeky, podržující povahu polozápadní a polovýchodní.

Do sféry byzantské říše a jejího vlivu třeba tudíž započísti nejen balkánské země, východní středomoří, oblast východních Slovanů, ale i velkou část zemí, které jsou označovány pojmem střední Evropy a které byly ovládány byzantskými politickými vlivy. Rozsah této „byzantské“ sféry se ovšem měnil, a to nejen podle expanse byzantského státu a jeho vlivu, nýbrž i podle postoje jejího soupeře, říše franské a potom západořímské, obnovené na přelomu 8./9. stol. i v souvislosti s její expanzí na sever, na jih, do oblasti středoevropské. Vznikem této říše, která

si začala činiti nároky na dědictví římského imperia a časem se přeměnila v dědičné království pouze německé, lišící se politickou vahou i aspiracemi od byzantské říše, urychloval se rozlom Evropy na skutečně dvě hlavní politické oblasti. Obě imperia začala zápasiti o své zájmové oblasti, zejména na půdě střední a jižní Evropy, v Podunají, na Balkáně, v Itálii; posunovala své hranice hned na západ, hned na východ, užívající namnoze křesťanství k politickým cílům a šíříce křesťanství z politických důvodů do evropských zemí. Západořímská říše strhla časem (a postupně) na svou stranu slovanské území v Rakousích, v českých zemích; v 12./13. stol. propadlo „západu“ slovanské území v Polabí. Záhy západní říše ovládla italské Romány, kteří do té doby byli zčásti v rámci byzantské říše, a podporovala italské Romány i ostatní evropské národy proti Byzanci. Zčásti vlivem politického rozštěpení a politického protikladu říše byzantské a západořímské i jejich světských zájmů štěpilo se dosud jednotné křesťanství a docházelo k rozchodu církve římské a cařihradské, které byly až do 9. stol. ve stejné závislosti na byzantském císaři. Zápas církví, který potom nastal, byl zčásti důsledkem politického rozštěpení a soupeření dvou hlavních imperií Evropy. Rozdíly politické mezi oběma světy byly dalekosáhlejší nežli některé odchylky dogmatické a liturgické, jimiž se spor navenek vybil ve schismatu.

I když rozsah Byzance a sféra jejího vlivu za boje se západním císařstvím a se západní církví se měnil, často se menšil, a Byzanc se nejednou za zápasů s jižními Slovy a s maloasijskými Seldžuky stávala z někdejší monarchie, usilující o vytvoření jednotné říše římské a jednotné civilizace, takřka jen národní řeckou oblastí, přece lze do sféry jejího vlivu zahrnouti jak jižní Slovy, Rumuny, východní Slovy, tak i uherské Podunají a dočasně i část západních Slovanů.

* * *

Doba osmanské a polsko-litevské říše i sféra jejich vlivu. (14.—17. stol.) V 14./15. stol. vsunul se na území byzantského imperia a do sféry jejího vlivu nový politický činitel: osmanští Turci, kteří měli ovládati spolu s krymskými Tatary, závislými od 15. stol. na moci cařihradských sultánů, po řadu staletí vývoj zemí balkánských, podunajských a jihoruských. Vedle osmanské moci vytvořil se v jejím severozápadním sousedství nový mocný celek polsko-litevský, který v době poměrného zeslabení a roztržštění

Rusi měl býti jako stát svou rozlohou většinou ruský, jinou osou, kolem níž se otáčela druhá polovina východoevropského světa.

Říše osmanská byla vnitropoliticky i zahraničněpoliticky vlastně bezprostředním dědicem a faktickým nástupcem byzantského imperia, druhým jeho vydáním; převzala většinu byzantských zřízení, důležité složky byzantské kultury, tendence zahraniční politiky. Změnila celkem málo byzantské ethnografické a náboženské poměry. Jestliže už kultura islamská před opanováním Cařihradu byla ovládána antickými tendencemi, vzrůstající se na místech (v Syrii, Egyptě, Mesopotamii), v nichž se předtím rozvíjela kultura antická, hellenistická, nyní, když islam ovládl byzantské imperium, nevadilo mu nic, aby si přisvojil celou kulturu byzantskou a aby budoval jakousi nadnárodní, novou východořímskou říši tureckého národa. Provedl to, oč marně po tisíc let usilovala říše byzantská, t. j. podrobil si skoro celý balkánský poloostrov a všechny jihoslovanské národy, které si kdysi zřídily na území byzantském své národní státy. Řekové, kteří sami nedovedli Slované ovládnouti trvale, rozdělili si vládu nad nimi s vítěznými Turky. Živel řecký a turecký se smířoval brzy po pádu Cařihradu. Vzájemné sblížení nastalo vlastně už za panství Seldžuků v Malé Asii a od 15. stol. se stupňovalo. Docházelo k hojným sňatkům mezi Turky a Řeky. Turecký dvůr se počítal. Turci převzali byzantský správní aparát, celé světské zákonodárství, pro něž v koránu nebyly předpisy; také finanční hospodářství napodobovalo byzantské vzory. Rozdělení turecké říše na Rumili a Anatoli bylo jen napodobením byzantského rozdělení. Byzantské rozdělení na themata pokračovalo v tureckém rozdělení na vilajety. Soustava tureckých len byla jen napodobením byzantských lenních norem. Řečtina, plná tureckých slov, přešla do úřední korespondence tureckých emirů. Turci převzali názvy byzantských vysokých úřadů (defterdar — účetní z řeckého diftherai, effendi z řeckého aufentés); podrželi byzantské mince, váhy a míry. Na poli uměleckém nevytvořili nic svého, žádný turecký stavitelský sloh; turecké výtvarné umění zůstalo oborem Řeků a Bulharů.

Jestliže Turci přejímali mnoho od Byzance, pobyzanštili se a převzali mnoho byzantských kulturních i politických složek, přisvojili si mnoho vlastností také i Byzantinci od tureckých dobyvatelů, kteří v mnohém ovlivňovali řecký život. Podobně bylo tomu i v poměru turecko-jihoslovanském a turecko-rumunském. Není pochyby o tom, že turecký režim zasáhl hluboce jak do života jihoslovanského, tak i rumunského. Ocitla se pod ním

už v 14./15. stol. velká většina balkánských Slovanů, od poč. 16. stol. dokonce i velká část Charvátů; Rumuni moldavsko-valašští byli v závislosti na Turcích od 15./16. stol., Rumuni sedmihradští byli ve vasalském poměru od 16. stol. Tu i tam působil turecký tlak velké populační změny a měl za následek velké emigrace obyvatelstva z původních národních středisek na sever: Srbů do jižních, středních Uher a Sedmihradska, Charvátů do západních částí uherských směrem k Moravě, Rumunů podél Karpatského horského oblouku na západ. S tím se často přenášelo i kulturní středisko: bulharské na půdu valašskou, zčásti i na Rus, srbské do Uher i na ruský východ; tak se stalo, že jižní Slované vykonali po pádu svých národních států velké služby pro kulturní vývoj rumunský a ruský právě v dobách, kdy v jejich původních vlastech kulturní život upadal. Lze však říci, že „turecká doba“ neměla za následek nějakou vnitřní separaci mezi jednotlivými oblastmi a větvemi jihoslovanskými či rumunskými. Spíše naopak. Neustálá fluktuace obyvatelstva z jednoho kraje do druhého, skutečnost, že obyvatelstvo Charvátska, Dalmacie a Sedmihradska bylo posilováno živlem, přicházejícím z krajů přímo na Turcích závislých, i společné nebezpečí se strany Turků, které spojovalo Srby a Charváty, Rumuny valašské s Rumuny sedmihradskými, vše to nivelisovalo a vyrovnávalo rozdíly mezi nimi; stavělo příbuzné národní celky do jedné společné obranné fronty. Pokud jde o kulturní poměry, je sice pravda, že Srbové a Bulhaři kulturně v této době klesali, že se vraceli jakoby do staršího středověku a omezovali svou literární činnost na opisování liturgických knih; nicméně vlivem západního Charvátska a poslovanštělých dalmatských měst, zejména Dubrovníka, která se kulturně účastnila i v této době obecného evropského kulturního vývoje, se mnohé kulturní jihoslovanské zpoždění opět vyrovnávalo. Renesanční kultura dalmatských měst a jejich umělá krásná literatura působily na lidovou píseň srbskou a jihoslovanskou vůbec. Produktem vnitřního stýkání západních Srbů a Charvátů, s románským a tureckým, kulturním světem jsou proslulé srbocharvátské a slovinské lyrické i epické lidové písně, s nimiž může závodit málokterý jiný národ evropský. Za těchto okolností politická nadvláda Turků nad jihoslovanskými zeměmi nepřímou jižním Slovanům vynesla právě kulturní poklady. Styk jižních Slovanů s islamským světem zanechal ve vývoji i povaze jihoslovanské trvalé památky, stejně jako i v životě rumunském, který, vyrůstaje už dříve ve sféře orientálních živlů (Kumánů, Pečeně-

hů), byl v kulturním ohledu ovládán v době tureckého panství jihoslovanskými, tureckými a řeckými kulturními vlivy. Jestliže doba kulturního slavismu spadá u moldavsko-valašských Rumunů přibližně do konce 16. stol., v 17. stol., v souvislosti s tureckým panstvím, sílil zase kulturní vliv řecký, aby potom ovládl rumunskou půdu ve stol. 18.

Kromě Balkánu a rumunského Podunají ocitly se ve sféře turecké i jihoruské kraje, zejména od doby, co krymská horda v 2. pol. 15. stol. uznala nad sebou nadvládu cařihradských sultánů. Krymský chanát, který byl rozhodujícím elementem na území pozdější Ukrajiny již po dvě staletí, rozšiřoval v 15./18. stol. sféru tureckých vlivů státních i kulturních v dolním Podněstří a Podněpří. Ale nejen to. Do politické sféry turecké se dostaly na půl druhého století také střední Uhry a velká část maďarského živlu. Představa, kterou vkládají rádi maďarští historikové do maďarské minulosti, jako by Maďaři byli po staletí branou západu, západní civilisace a západního křesťanství, nedá se zejm. v této době držeti; třeba říci spíše, že střední Uhry a tím velká většina maďarského těla, stejně jako země rumunské, byly v 16./18. stol. základnou a jádrem politické moci turecké a její výpadní branou proti západu, východiskem k další expansi na západ a pomáhaly udržovati tureckou nadvládu ve střední Evropě. Jejich pomocí se měl východ přesunouti až k Bratislavě, hluboko do střední Evropy. Všechna tak zv. národní politika maďarských knížat (Jana Zápolského, Bočkaje, Bethlena Gabora, Rákóczich) spočívala na alianci s Turky, byla ve vleku turecké politiky, byla založena na úzké spolupráci s Turky, užívala Turků a Tatarů, zajíždějících proto v zápasech s Habsburky až na Moravu, Sedmíhradsko, které bylo ohniskem maďarsko-národních snah v 16./17. stol., bylo rovněž pod tureckým protektorátem a tím rovněž ve sféře turecko-tatarské. Takto Maďaři přes to, že podlehl evropským směrům kulturním (humanismu, reformaci, protireformaci), přijímali ze západu civilisaci, kdysi politicky za krátké doby krále Matyáše byli orientováni na západ, vyvíjeli se vskutku směrem opačným, byli zakloubeni úplně do věcí východních; ocítali se v nejužších svazcích s územím rumunským, jihoslovanským, tureckým. Turecká nadvláda posílila orientální, asijské prvky v jejich životě; obracela jejich oči k asijské pravlasti, do okruhu civilisace orientální. Národ, který podlehl už předtím četným orientálním žvlům, který splýval s řadou orientálních prvků, usadivších se na půdě uherské (Avarů, tureckých Bulharů, Pečeněhů, Uzů),

kteří všichni splynuli s Maďary, byl nazýván ještě v 16. stol. „Huny“; byl označován ještě v 18. stol. „asijskými barbary“ a jevil se kusem Asie, orientu na evropské půdě. Kulturně se značně opožďoval za okolním světem. Převaha oligarchie, tížící na středních a nižších vrstvách, znemožňovala zvýšení kulturní úrovně ve vlastním jádru národa, jemuž také maďarské písemnictví, rozvinuvší se v 16./17. stol. za reformace a protireformace a obracející se k užší obci šlechtické, zůstávalo v podstatě cizí.

Takto v dobách politického rozmachu osmanské říše (14. až 17. stol.) východem ve vlastním slova smyslu se stával evropský jihovýchod, turecké imperium, sahající hluboko do střední a východní Evropy; otázkou se stávala především otázka turecká, problém, který si ostatní Evropa kladla po staletí, jak podlomiti rozmach turecké moci, jak vytlačiti Turky opět z Evropy a jak rozřešiti osud národů evropských, Turkům podrobených. Někdejší dualismus říše západo-římské a byzantské se změnil na oblast křesťanského světa na jedné straně a turecko-tatarského, islamského světa a sféru jeho vlivů na straně druhé. Západem se stávaly oblasti ležící na západ od tureckého imperia. Turecká nadvláda se neomezila na to, že zbavila jednotlivé země politické nezávislosti; obracela jejich vývoj směrem východním. Vše vedlo k tomu, že velké oblasti Evropy (Balkán, střední Evropa, velké části Rusi) se odcizovaly evropským kulturním proudům a podléhaly víc vlivům orientu. Někdejší antické dělení světa na oblast řecko-římskou a barbarskou, ožívalo za turecko-tatarské nadvlády v Evropě a vracelo se poněkud v jiné formě. Někdejší dělítko horizontální se měnilo na vertikální. Vliv tureckého orientu sahal i mimo vlastní politické hranice tureckého imperia a přeléval se i na země přilehlé. Nejednou i Vídeň a oblasti přilehlé k moravským hranicím nabývaly orientální zabarvení. Také v jižní Rusi se vliv turecký projevil velmi pregnančně jako mocenský činitel, který zasáhl hluboce do dějin ruských a polských. Stačí uvésti kozáctvo, které bylo, pokud jde o jeho životní způsoby a organizaci, produktem turecko-tatarského sousedství. Vlivy turecko-tatarského prostředí se projeví i na území polsko-litevského státu, který byl v době expanse tureckého a tatarského imperia v Evropě a za úpadku ruského státu druhým důležitým činitelem ve východní Evropě.

* * *

V polské historické vědě lze čísti často názor, že Polsko leží na pohraničí dvou kulturních světů: západního a východního.

Polsko v tom pojetí náleží k oblasti západní, latinské kultury. Zaujímajíc střed Evropy, země, kde se křížují cesty, pojící konečné body evropského kontinentu, bylo vždy mostem a přechodem mezi západem a východem a mělo velké civilisační poslání: býti nejen prostředkovatelem mezi latinským západem a pravoslavným východem, ale i „ochrannou zdí“ západního křesťanství, západní civilisace a předvojem západu vůbec.

Vskutku navenek se polské území jevílo západní oblastí. Nemělo na rozdíl od Čechů a Uhrů přímých vztahů k Byzanci; mělo styky s byzantským prostředím jen prostřednictvím Rusi. Nepřehlídíme-li ke krátké episodě misionářské činnosti sv. Metoděje na půdě krakovské, šířilo se křesťanství na půdě polské nikoliv z Byzance, nýbrž z prostředí latinské církve, ať už německého či českého. Poláci se spojili úzce s latinskou církví, nezakolísali nikdy mezi církví latinskou a východní jako tomu bylo téměř u všech jiných národů slovanských, zejména i u Čechů. Neměli nikdy vlastně sporů s kurií papežskou, kromě krátké epizody z časů Stanislava Sv. Stát polský zůstal takřka vždy katolickým útvarem, katoličtější nežli byl kterýkoliv jiný státní útvar evropský; stal se průkopníkem římsko-latinských zájmů proti světu schismatickému a díval se na ostatní slovanské státy často především s hlediska římsko-katolických zájmů. Svou kulturu Poláci tvořili hojně vlivem proudů přicházejících ze západu tak, že polská kultura, literatura i umění mohou býti studovány namnoze jen v souvislosti s latinským kulturním světem. Až do 16. stol. latina převládala v životě veřejném i soukromém v míře daleko větší nežli v Čechách; byla úředním jazykem státním i v době, kdy u Čechů i Maďarů ovládla čeština či maďarština pole. Ze západu Poláci přejímali rozličná zřízení světská i církevní. Všechna tak zv. západoevropská duchovní hnutí, jako na př. humanismus, reformace a protireformace, zapustila u nich kořeny a zasáhla do jejich života.

Vskutku ovšem se Polsko ve své okcidentalisaci zastavilo jakoby na poloviční cestě. Životní průměr polský se už ve středověku lišil na prvý pohled od prostředí českého, německého či francouzského. Ve středověku se Poláci zcela zřejmě opožďovali kulturně i hospodářsky za ostatní Evropou. O řadu staletí později nežli tak zv. západ vstoupili na jeviště dějinného života a tak zv. západní civilisace. Až do 12./13. stol. byli vlastně mimo oblast tak zv. západní kultury. Polské kulturní památky až do té doby jsou velmi nepatrné; až do 12./13. stol. Poláci neměli vlastního významnějšího díla literárního či uměleckého; měli

celkem jen nepatrné památky materiální kultury; zachovaly se jen drobtý budov, jen několik liturgických knih s miniaturami cizího vzoru, nečetné mince, chudé letopisy bez hojnějších dat. Západní, zejména humanistická kultura byla jen povrchní, bez hlubších kořenů; omezovala se na vyšší šlechtickou společnost, odchovanou na francouzských, německých a italských školách, na královský dvůr, přeplněný cizinci, na vysoký kler, udržující styky s Římem, a na bohatší, ještě německé obyvatelstvo města Krakova; měla povahu aristokratickou podobně jako francouzská kultura, která se rozšířila na půdě polské v 18./19. stol. Nepronikla hlouběji, do jiných vrstev národa. Většina národa, $\frac{9}{10}$ všeho obyvatelstva, složená ze selské vrstvy a nižší šlechty, žila, jsouc vzdálena od kulturních středisek, mimo sféru latinské kultury, mimo dosah západní kultury, svým samostatným, primitivním, staroslovanským způsobem života a podle staroslovanských institucí. Nepoznala ani starších latinských směrů, ani humanismu či renesance. Také reformace zapustila v polském prostředí jen plytké kořeny. Hnutí reformační bylo za pomoci jesuitů a dvora přemoženo už v 3. desetiletí 16. stol. a vítězná protireformace ovládla polské území do nejdlehlějších zákoutí tak, že Polsko se stalo už v posledních desetiletích 16. stol. zemí katoličtější nežli kdykoliv předtím. Polský stát se tehdy stotožnil úplně se zájmy katolické církve a dal se do jejich služeb. Církevní jazyk (latina) nabyl tehdy opět převahy nad jazykem národním, vyšší třídy společnosti se učily latině a mluvily stále více latinsky; jedině skutečnost, že katolické písemnictví bylo nuceno v zápasech s protestanty užívati těchže zbraní a téhož jazyka jako protestanté, přiváděla polštinu také do literárního života.

Pokud jde o polské vnitřní státoprávní a sociální poměry, nacházíme v Polsku celkem podobné politické a sociální instituce jako v západní Evropě; ale instituce ty se nerozvinuly v Polsku podobně jako ve Francii či v Anglii, nebo byly neúplné. Na rozdíl od západu neměl v Polsku na př. měšťanský stav, který tolik charakterizuje západoevropský vývoj od 12./13. stol., žádné moci a vlastně se vůbec nevyvinul. Už proto byl polský parlamentarismus 16./18. stol., v němž chyběl stav měšťanský, neúplný a byl kromě toho institucí v polské společnosti předčasnou; neboť společnost ta byla celkem málo rozvinuta a mohla politicky vyžráti teprve po tvrdé škole absolutistického režimu. Mimo toho svou negací jakékoliv pevné státní organizace, sociálním útlakem, svízelným postavením měšťanstva a sedláků, šlechtickou hege-

monií a neobmezenou politickou a hospodářskou diktaturou magnátstva, zůstávalo Polsko ještě v 17./18. stol. daleko za západní Evropou. K otázkám západoevropské politiky byli v Polsku vesměs lhostejni; ať už v 11./12. stol. za křížových výprav, či v 16./17. stol. za protitureckých akcí.

Jestliže Polsko mělo v počátcích svého státního vývoje tendenci k Baltu tak, že v 10. stol. arabsko-židovský cestovatel nazval Měška I., prvního polského historického knížete, tlačícího se k ústí Odry, „králem severu“, už v 11./12. stol. Polsko nevěnovalo svému západnímu pohraničí náležitě pozornosti; zanedbávalo země baltské, Poodří, a Povislí; přenechávalo své někdejší državy na svém západě Němcům. Vše se v Polsku obracelo na východ. Mocný proud dějinný, pudiví i v nové době evropské národy na východ, projevil se v Polsku silněji nežli jinde. Vedla k tomu už sama příroda, otevřené hranice, spojení polských oblastí, které byly jen pokračováním velké východoevropské nížiny, s ruským prostorem. Už okolo r. 1000 se Polsko stalo skutečně představitelem křesťanské „Slavinie“, vedoucí urputné zápasy s římskou říší německého národa; stalo se střediskem Slovanstva, ačkoliv vyhlídky na ně a na prvenství ve slovanském světě si mohl prvotně činiti svět ruský. Chvillemi sice římská králové si přičítali vrchní moc a panství nad celým křesťanským světem a zejména nad zeměmi sousedícími s německým prostorem na východě, a hleděli si udržeti Polsko jako zemi poddanou; ale Polsko netvořilo (s výjimkou krátké doby) součást říše německé, představující v jistých dobách tak zv. západ; polští Pjastovci se až na jednotlivé výjimky bránili vesměs důsledně proti panovačným pokusům německých králů. Zdůrazňovali, že nepodléhají jinému panství nežli lenní svrchovanosti papeže, jemuž platí haléř svatopetrský. Zatím co Polsko na západních hranicích zůstávalo v defenzivě, k východu se obracelo už za vlády Pjastovců ofenzivně; Kyjev byl velmi záhy snem polských knížat. Východní směr zahájil už Boleslav Chrabrý poč. 11. stol. Silněji jej měl rozvinouti Kazimír Vel. ve 14. stol., když připojil haličskou Rus ke státu polskému. Největších úspěchů se dosáhlo v 2. pol. 14. stol., kdy volbou litevského velkoknížete Vladislava Jagelly došlo k dynastickému spojení Polska se západní čili litevskou Rusí. Na spojení tom měla býti potom založena celá existence Polska jakožto státu v 14./18. stol. Problém kozáctva a pravoslavného obyvatelstva ve státě polském měl se státi nejdůležitějším problémem polských dějin 16./17. stol.

Unii s litevskou, západní a jižní Rusí, nejprve dynastickou (od r. 1386) a později politickou (od r. 1569), Polsko zasáhlo radikálním způsobem do vývoje celého evropského východu. Účast ve východních věcech se stala charakteristickým znakem jeho politiky a pohlcovala nejvíce sil. Stalo se státem polsko-litevsko-ruským, územně více ruským a pravoslavným nežli polským-katolickým, protkaným mimo to na východě živlem valašským, arménským a tatarským. Stalo se prvním státem ve východní Evropě a nejsilnějším slovanským státem, kolem něhož se v 14./16. stol. dočasně seskupovaly některé slovanské národy, přitahované polským politickým rozmachem, v tom na př. i stát český v 2. pol. 15. a poč. 16. stol., Slované uherští koncem 14./15. stol. a v 16. stol., Slované jihoslovanští (Charvaté) v 14./15. stol. V době rozkladu či slabosti Rusí, pokud moskevská Rus se nezavázala (v 2. pol. 15. stol.) tatarského jha a pokud nevyrostla na novou velmoc, zůstávalo Polsko po řadu staletí střediskem slovanským. Vytvářelo se v něm v 15./16. stol. vědomí, že Poláci jsou prvním národem velkého slovanského plemene, majícím nárok na vedoucí roli ve Slovanstvu, určeným osudem k tomu, aby sjednotil Slovanstvo pod polským vedením, aby měl prvenství ve Slovanstvu a zejména na slovanském východě, povoláním, aby připojil ke státu polsko-litevskému i Moskvu. Odtud se polské vedení v 16./17. stol. nejednou zabývalo myšlenkou volby polského panovníka na moskevský trůn, jindy zase programem volby moskevského cara na trůn polský nebo dokonce i heslem výboje moskevského území se zbraněmi v ruku. Úsilí ovládnout Moskvu, boj s Moskvou o nadvládu ve východní polovině Evropy se chvílemi stával hlavním znakem polské zahraniční politiky. Tak tomu bylo zvláště za vlády Štěpána Bathoryho, pokládaného za nejslavnějšího krále polského právě z ohledu na jeho vojenské úspěchy ve válkách s Moskvou. I když snahy ty nevedly k cíli, tendence tu zůstávaly; jevíly se už v titulu polských králů 16./17. stol. (král polský, velkokníže litevský, ruský, pruský, mazovecký, žmudský, kyjevský, volyňský, podolský, inflantský, smolenský, černigovský) nebo v názvu „Sarmatia“, jímž byl označován některými kronikáři 16. stol. stejně stát polsko-litevský jako moskevský.

Následky neustálého sklonu polského k východu se projevíly v několika směrech: v ohledu vnitropolitickém i kulturním. Od chvíle unie s litevskou Rusí se základna polských dějin zřejmě přesouvala na východ. Východ polsko-litevského státu začal

ovlivňovati celé polské zázemí a průběh polských věcí. Magnátstvo jižní a západní Rusi získávalo v polském vnitrozemí, časem se popošťující, moc; často rozhodovalo o osudech celé polské „republiky“; dávalo jí směr v politice vnitřní, zahraniční i v kultuře. Litvíní a západní Rusové se popošťovali a dostávali se na přední místa. Zatím co v polském politickém životě vymírali představitelé starých, politicky významných západo-polských rodů, nabývali stále větší roli představitelé rodů litevsko-ruských, Czartoryští, Radziwiłłové, Sapiehowé, Ostrožští, Chodkěvičové, nebo rody na východě naturalisované, jako: Zamojští, Potočtí, Sobiečtí, Višnovečtí, Korečtí. Polorusín Wisńiowiecki se dostal až na trůn polský. Polský západ byl oslabován i jinak. Přebytky polského obyvatelstva a často nejlepší síly polské, místo aby hledaly obživu v polských městech a tam přispívaly k vytváření polského měšťanského stavu, jaký byl v západní a střední Evropě a jakého Polsko až do nové doby nemělo, majíc města jen řídká a bez práva účasti v národním polském životě, utíkaly se na východ, aby tam hledaly větší volnost a aby tam přispívaly z části i k růstu zvláštní organizace kozácké, která teprve časem měla nabýti ráz ruský. Spolu s vnitřním oslabením polského vnitrozemí, které mělo rolnický ráz, rostla jen všemohoucnost polského šlechtického stavu na úkor stavů ostatních a tím „orientální“ otroctví se udržovalo ke škodě polského národa až do nové doby. Růst obrovských latifundií nepřispěl k hospodářskému povznesení kraje. Zatím co v západních zemích se rozvíjelo peněžní hospodářství, v Polsku se udržovalo hospodaření naturální ještě v 16./17., ba i v 18. stol. Šlechta, obdařená privilegii a právy všeho druhu a žijící z práce svých nevolníků, neodvážila se provésti nejnnutnější hospodářské reformy. Polsko upadalo ve srovnání se západními evropskými zeměmi; nemělo solidní aristokracie, ani měšťanstva, ani silného selského stavu. Jména jako Descartes, Spinoza, Locke zůstávala polskému uchu v 18. stol. cizí. Polsko v 1. pol. 18. stol. bylo sice navenek krajem katoličtějším než kdy jindy, ale ve světě si získávalo pověst, že je krajem středověkých názorů a zvyků; a to právě v době, kdy se jinde šířila nová hesla osvícenství.

Východní politika polská, prováděná příliš na úkor polských národních zájmů klidila vesměs nezdar a měla i jiné neblahé následky. Absorbovala příliš politickou sílu polského vnitrozemí a přinášela problémy kardinálního významu pro existenci polského státu, jichž však Poláci nedovedli rozřešiti. Byl to

především kozácký problém, problém běloruský a ukrajinský, problém náboženský, poměr církve katolické a uniatské. Otázka náboženské unie pravoslavných, žijících na území polsko-litevského státu, se objevila už v 14. stol. a měla doprovázeti polský vývoj až do konce polského státu v 18. stol. Polsko se mělo státi hlavní oblastí pokusů o církevní unii od 14. do 17. stol. Otázka náboženská byla velmi vážným problémem polské historie v 16./17. stol. V pojetí polských politiků měla církevní unie prospěti polskému státu; ale nakonec přispěla jen k polskému národnímu neštěstí, když Polsko se stalo jevištěm staletých zápasů mezi světem katolickým a pravoslavným, mezi církví východní a latinskou. Právem prohlásil polský kronikář 1. pol. 17. stol. P. Piasecki: „Nic tolik neotřáslo Polskem jako nepokoje pramenící z otázek náboženské unie a ze stížností na ně.“ S druhé strany dlouhé zápasy s kozáky působily na materiální stav Polska, které nedovedlo získati běloruského a ukrajinského živlu. Politika polských magnátů byla, vyvolávajíc kozácké povstání i intervence nové ruské říše, Polsku jen škodlivá. Otázka polských východních hranic z r. 1772, která ovládala polskou politiku 18./19. stol., působila dále rušivě na politický vývoj východní Evropy a na poměr polsko-ruský, který nakonec nemělo rozřešiti Polsko, nýbrž Rusko a to na úkor Polska. Na východní problém Polsko po staletí churavělo a nakonec na něj mělo zahynouti. Polská expanse na východ, pokládaná často polskými badateli za největší chválu polské minulosti a polské tvořivosti, měla vésti k polskému pádu v 18. stol.

Pokud jde o polský kulturní vývoj, není, jak se často soudí, pouze napodobením západních kulturních prvků, nýbrž jeví značnou infiltraci východních směrů. Nepůsobily tu jen vlivy řecko-východní, ale i tatarsko-mohamedánské, židovské, valašské, turecké a p. Ačkoliv Polsko nemělo přímých styků s Byzancí, jakožto střediskem politickým východu evropského, přece se dostávalo do styku s Byzancí svou ruskou a balkánskou politikou, kdykoliv rozšiřovalo svou moc či své vlivy na ruské území, kde byzantské vlivy zanechaly trvalé stopy. Už spojením Polska s Červenou Rusí v 1. pol. 14. stol., potom dynastickou a posléze politickou unií s Litevskou Rusí v 14./16. stol., připojením Kyjevska a Braclavska přímo ke koruně polské r. 1569, Polsko navázalo úzké styky s ruským územím a s islamským světem; mělo to dalekosáhlé následky ve vývoji polském. Polsko získalo sice ruský východ politicky, popošťovalo litevskou a ruskou šlechtu, srůstalo s Litvou a s západní Rusí, ale samo zároveň

začalo podléhati východnímu prostředí a orientalisovalo se. Sousedství moskevské, kozácké, turecké, tatarské, valašské strhovalo Poláky na jiné kulturní cesty; orientalisoval se polský kroj, jazyk, způsob myšlení. V litevsko-ruském prostředí, které si podrželo své ruské řády správní, sociální, hospodářské, kulturní i po spojení s Polskem, a v němž nižší vrstvy šlechtické i lid vzdorovali (zůstávající věrni svému ruství a pravoslaví) polonizaci, vyrůstala často z ruské krve velká část polských politických kulturních i literárních pracovníků anebo tam podléhala aspoň místním vlivům. Lze na př. uvést otce polské literatury 16. stol. Reje, nebo významného politického spisovatele 16. stol. St. Orzechowského, původem z Červené Rusi, po matce Rusína, státníka Zamojského a j. Východopolští magnáti z ukrajinského prostředí byli předními činiteli nejen v polské politice, ale i v polské kultuře. Jejich řeč a jejich výslovnost, t. j. polština s některými prvky ruskými ve slovníku i v hláskách, ovládla polskou spisovnou řeč 16./17. stol., která se začala vytvářeti právě v době spojení polsko-ruského v 16./17. stol., stávající se diplomatickou mluvou, jazykem polské kanceláře i sněmu. Západoruský lidový jazyk, jehož se užívalo v literatuře, vedl Poláky, jak svědčí polský kronikář 16. st. Bielski, k tomu, aby se sami pokusili o znárodnění bohoslužby, veřejného a literárního života, a usnadňoval tak dílo reformace a její rozvoj v Polsku. Církevně slovanské prvky působily ostatně na Poláky už dříve, jak svědčí píseň „Bogurodzica“. Východní vlivy (ruské, ukrajinské, kozácké, tatarské, turecké) se jevily na dvorech polské šlechty i na polském královském dvoře, zejména za vlády litevsko-ruských Jagellovců, kteří za svého pobytu na Litvě přejímali instituce někdejšího státu kyjevského i kulturu byzantsko-ruskou a podporovali byzantsko-ruské umělecké prvky. Ruští malíři na př. zdobili jagellovský jejich palác v Krakově, a jiné stavby v Sandoměři, Lublíně, Krakově a Hnězdně. Východní prvky zabarvovaly polský život a dodávaly mu orientálního rázu. Polská novodobá slovesnost měla tradice východní, slovanské. Novodobou tendencí Poláků bylo stavěti se do popředí slovanského světa.

* * *

Doba ruské říše a sféra jejího vlivu. Východní tendence habsburské říše. Situace v evropském východě se měla změnit v 18. stol., kdy jednak Turecko začalo tratiti svůj vliv ve východoevropském

životě, ustupujíc ve prospěch Habsburků z Podunají, z břehů černomořských ve prospěch Ruska, jednak polsko-litevský stát, který byl důležitým činitelem ve východní Evropě v 14./18. stol., za vnitřní politické a sociální polské nemoci se rozpadal a místo něho do popředí vstupovala Rus. Rus moskevská, neznámá celkem ještě v 15. stol., zbavila se sice už okolo r. 1480 tatarského jha a stanula v popředí ruských zemí; ale byla Evropou objevována teprve koncem 15. a v 1. pol. 16. stol. (Mikulášem Popelem r. 1486, Pavlem Joviem r. 1525, Faberem r. 1525, Herberstejnem r. 1549, Angličanem Chancelourem r. 1553 a p.). Od dlouhých válek Ivana Hrozného se Švédskem, Litvou, Polskem i od svých velkých vnitřních nepokojů („smuty“) na přelomu 16./17. stol. vměšovala se stále více do věcí evropských, žádajíc, aby byl slyšen její hlas při řešení evropských věcí. Odolala expansivním snahám polským i turecko-tatarského světa; poutala stále více k sobě pozornost; brala si za cíl spojití kolem Moskvy celou ruskou „rodinu“, t. j. všechny oblasti, které ležely v rámci polsko-litevského státu, a to nejen politicky, ale i nábožensky, zejména od doby (r. 1589), co moskevský patriarcha si začal činiti nároky na svrchovanost nad všemi ruskými pravoslavnými. Litevská Rus, která byla až do poč. 18. stol. oblastí polských vlivů, od poč. 18. stol. se začínala kloniti k Moskvě. Pravoslaví, které tam bylo v úpadku až do poč. 18. stol. a ustupovalo unii, nabývalo opět převahu, jsouc podporováno státním aparátem moskevsko-ruským, nad unii.

Od doby velkého politického růstu v době Petra Vel. a od chvíle své účasti v evropských věcech moskevská Rus strhovala na sebe přední místo v rozsáhlých nížinách východoevropských; ještě v době existence polsko-litevského státu a tureckého imperia se stávala východní Evropou ve vlastním slova smyslu. Těžiště evropského východu se přenášelo z jihovýchodní Evropy a z území polsko-litevského do severovýchodní Evropy. Prvenství ve východní Evropě, které měli do té doby jednak Turci, jednak polsko-litevská říše, přecházelo na Moskvu a Petrohrad. Rozsah nového východoevropského útvaru se měnil v souvislosti s ruskou expansí na západ a jihozápad, do Polska, střední Evropy a na balkánský poloostrov. Po rozřešení „východní otázky“ severně Karpat a po rozkladu polsko-litevského státu s jedné a v souvislosti s úpadkem osmanské říše se strany druhé se východní Evropa zcelovala v obrovský celek, sahající od Uralu až k středním Karpatům, do Povolží, do Haliče a hluboko do dolního Podunají až k jižním Slovanům. V souvislosti s růstem

ruských vlivů v turecké říši se sféra ruských zájmů posouvala až k Bosporu. Dostávali se do ní nejen Rumuni, Srbové, Bulhaři, Řekové, které ruská moc osvobozovala z turecké nadvlády, ale i Slované uherští a rakouští, kteří za vzrůstu rusofilských tendencí ve svém prostředí v 19. stol. obraceli své zraky často k ruské říši. Ve své expansi do Podunají a na Balkán naráželo však nové Rusko na odpor jednoho soupeře, který postupoval tímtež směrem, t. j. na říši habsburskou. Rakouské země, které ve svých počátcích stály vlastně na periferii západoevropského světa (odtud Österreich) a zahraničně-politicky byly orientovány směrem do Uher a Polska, přetvořily se vlastně pod tlakem tureckým na velké soustátí podunajské, jehož těžiště zahraničně politické se od 17. stol. obracelo stále více k Balkánu a balkánským věcem. V době, kdy uherské Podunají bylo dobyto na Turcích (koncem 17. stol.), habsburská politika přejímala nároky středověkých Uher na země jihoslovanské a rumunské a nabývala orientaci úplně východní, upírajíc oči na východ turecký a balkánský. Už koncem 17. stol. se zdálo, že všechny ty aspirace budou uskutečněny a že země jihoslovanské a rumunské budou připojeny k habsburské říši. V I. pol. 18. stol. (r. 1737) i bulharský patriarcha ochridský si přál spojenectví se sousední rakouskou velmocí. Zrychlený postup ruský do Podunají zmařil však tento vývoj a Habsburkům bylo se obmeziti na severní části Bosny a Srbska. Od dob Křižanióových v 17. stol. spatřovali jižní Slované ať katolíci či pravoslavní svého ochránce především v Rusku. Také v Uhrách byly podobné tendence. Neboť území uherského státu bylo odedávna jevištěm čilé spolupráce mezi slovanskými národy, v Podunají usazenými. Odtamtud vyšla kulturní obroda srbská; odtamtud vyšel hlas Kollárův pro sjednocení Slovanů i ilyrismus Gajův. Uhry 19. stol. byly půdou, na níž vznikla idea slovanské politické a literární vzájemnosti. Tu byla kolébka obrození srbského, charvatského, bulharského, slovenského; v Budíně vycházela obrozenecká dílka srbská, bulharská, i podkarpatskoruská. Maďaři I. pol. 19. stol. byli, jak to prohlásil r. 1840 L. Gaj, jen ostrovem, který plul po velikém oceáně slovanském. Teprve v 2. pol. se poměry měly změnit.

* * *

Závěr o pojmu a obsahu východní Evropy a jejích dějin. Ať už se stavíme na hledisko zeměpisné, ethncko-slovanské, kulturní, církevně-náboženské, státně politické, rozsah východní Evropy se

mění, kolísá; hned je větší, hned menší. Zeměpisná hranice východní Evropy závisí často už od místa pozorovatele, který zpravidla označí za „východ“ to, co leží na východ od něho. Jestliže polský pozorovatel často klade východ dále od sebe, francouzský či anglický přecouvá tam i polské prostředí stejně jako i Uhry, v nichž vidí pouhou součást jihovýchodní Evropy. Měnlivý je obraz východní Evropy i po stránce kulturní. Díváme-li se na věci s hlediska kulturního či náboženského, tu do sféry východní Evropy třeba přijímati často i tu část zemí, které jsou označovány pojmem střední Evropy. Svět pravoslavné církve se hned rozšiřoval, hned zužoval. Vlivy římské církve zasahovaly často hluboce do pravoslavného těla, ať už ve středověku na půdu bulharskou a srbskou či později v 16./17. stol., kdy v době pokusů o církevní unii ovládly téměř $\frac{2}{3}$ Ukrajiny, Sedmihradsko, Bukovinu. V souvislosti s tím se měnila i oblast církevně-slovanská. Zatím co kdysi zapadaly do její sféry i Charvatsko, Uhry, Morava, později se oblast ta obmezovala na balkánské prostředí a na východoruské oblasti. Kolísala také sféra orientálních (asijských) vlivů. Tyto zasahovaly jednou hluboko do střední i jihozápadní Evropy, později se stahovaly zase zpět ke svým pramenům. Měnila se i kulturní úroveň. Pojem východní Evropy jakoby světa nižší kultury, není možno aplikovati pro dobu byzantskou, kdy byzantská kultura vynikala po celá staletí v raném středověku nad kulturou zemí románských a germánských a vítězně proto pronikala směrem západním, do střední, jižní i západní Evropy. Poměry se obrátily v mnohém ohledu v době nové, kdy poměr k civilisovanému světu se ve východních částech evropských značně změnil, kdy evropský východ nejen hleděl dohnati západ, ale často jej i předčil civilisací duchovní i materiální. Názory vyjádřené na př. Solovevem, jakoby byly dvě části Evropy, jedna západní-kamenná a druhá východní-dřevěná, se nehodí dobře už do naší doby. Orientalisace v době byzantské a okcidentalisace východu v době nové, tu pozvolnější, tu rychlejší, přesouvaly kulturní hranici mezi oběma polovinami Evropy; rušily či měnily kulturní rozdíly západu-východu. S hlediska kulturního vývoje byl tu koloběh kultury, jednou přerušovaný, jindy urychlovaný, opírající se postupně o jednotlivé světové národy, při čemž vedoucí role přecházela z národa na národ.

Měnlivost východní Evropy lze pozorovati i po stránce ethnografické. Jednou dávaly východní části evropské ráz národy asijské (Hunové, Avari, Maďaři, Pečeněhové, Kumáni,

Řekové, Turci, Tataři), jindy zase živel slovanský. Sféra jejich vlivu se hned rozšiřovala, hned zužovala. Příznačné jsou hranice, na nichž se zastavoval příliv orientálních národů. Hunové došli ke katalánským polím v Galii, Arabové do Španělska; Avarům byla zastavena cesta v Němcích; Maďaři po nezdařech proniknouti do Němec se usadili v Pannonii. Tataři a Turci omezovali se na přímé panství jen na jihovýchodě a východě evropském a pronikli jen do Podunají a východního Polska. Také hranice slovanského živelu podléhaly změnám. Ztráta polabsko-slovanského území, alpských zemí a Podunají je tu zvláště nápadná.

Neustálé změny jsou nápadné v ohledu politickém. Politická hranice evropského východu hned postupovala hlouběji na západ, hned se stahovala zpět. Souviselo to se změnami politických středisk i s překládáním těžiška evropského života, se změnou politických hranic a politického rozdělení evropského kontinentu, s růstem hlavních politických útvarů ve východní polovině Evropy: říše byzantské, turecké, polsko-litevské, ruské. Mimo to t. zv. východ se v politickém ohledu vyvíjel nejen podle toho, jak se krystalisovaly východní politické celky a sféry jejich vlivů, ale i podle toho, jak se rozšiřovala oblast západoevropských říší. V době existence byzantské říše, zejména pokud nenastoupili v 9./10. stol. na politické jeviště Rusové, Poláci, balkánští Slované, evropský východ byl představován evropským jihovýchodem, Balkánským poloostrovem a severovýchodním pobřežím Středozemského moře. Náležely k němu tehdy vlastně (v 6.—10. stol.) i jednotlivé části Itálie (Sicilie, dolní Itálie, Benátsko), Dalmacie, Charvátsko, pobřeží Jaderského moře, které mělo vlastně povahu byzantského zálivu, dočasně i Uhry a kraje moravské. Všechny ty oblasti podlehly politickým a kulturním vlivům byzantským; některé byly byzantskými provinciemi a uznávaly byzantské panství. Jihovýchodní Evropa zůstala hlavním střediskem a hlavní oblastí politického východu i v době trvání tureckého imperia, které jako dědička byzantské říše získalo do sféry svých vlivů i Uhry, jižní, západní i východní Rus, ba i stát polsko-litevský, který byl až do 17. stol., pokud svět ruský nezesílel, druhým mocenským útvarem východní Evropy. Sotva že však ruský svět zmohutněl a nabyl aktivní účasti v evropských věcech, stal se za současného úpadku polsko-litevského státu a osmanské říše hlavním představitelem evropského východu. Politická podoba východní Evropy se takto velmi změnila. Zatím co dříve těžiškem jeho byla vlastně jihovýchodní Evropa a zatím co pojem „západ-východ“ se omezoval na

otázku Byzanc (turecká říše) — západní císařství, později pojem „východu“ se přenesl do oblastí severní a severovýchodní Evropy; pojem „západ-východ“ se stal pojmem: říše ruská — západní velmoci.

Politické těžiško ve východní Evropě i její formy se ostatně měnily podobně jako na t. zv. západě, kde politický prvek měl rovněž velký vliv na pojem, obsah i rozsah t. zv. západu. Není pochyby, že s počátku evropským západem by bylo možno rozumětí víc svět románský, pokud byl politicky organizován; později ve středověku t. zv. západ byl představován fakticky hlavně jen východofranskou a pak západořímskou říší německého národa. Jestliže hranicí starého římského imperia byl Rýn, hranice „západu“ v době Karla Vel. se posunula na Sálu a Labe, v době vlády Jindřicha I. k Bobře a Odře. České země, které dlouho ležely mimo oblast latinsko-germánského světa a ocitaly se chvílemi ve sféře východních (byzantských) vlivů jako Uhry, Charvátsko, Polsko, byly uvedeny posléze násilím do rámce politického „západu“ a ocitly se v oblasti západních mocenských sil. Tak zv. západní Evropou bylo možno rozumětí ve starším středověku oblast daleko užší nežli později. Stáli mimo ni nejen polabští Slované, Čechové, Poláci, ale i t. zv. východní marka (Österreich), která ležela kdysi na východním okraji karolinské říše a podržela si ráz pohraničního území až do 17./18. stol., kdy jen turecký ústup umožnil expansi Rakouska na východ. S druhé strany však se t. zv. západ, jímž se kdysi rozuměla víc římská říše německého národa, přesunula se v nové době do Francie a Anglie, zatím co v prostředí německém tanula na mysli idea nové střední Evropy.

Otázku východní Evropy a dějin východní Evropy není možno tudíž chápati (stejně jako otázku t. zv. západu a západních dějin) staticky; nešlo tu o útvar a celek přesně vyhraněný, od počátku evropských dějin daný, ustálený, vždy pevného rozsahu a pevných hranic. Nešlo tu o jednu pevnou ideu a představu, kolem níž se točily celé dějiny evropského východu po všechny časy od svého úsvitu až do dneška; nelze říci, jakoby evropský východ měl jeden stálý smysl, odlišný od smyslu dějin jiných národů. Nešlo tu o oblasti ustrnulé, neproměnné. Východ měnil svůj rozsah a obsah, pojem, vytvářel se a přetvářel; rozšiřoval se či zkracoval podle dobových okolností, potřeb, nutností. Tok dějin východní Evropy byl proměnlivý; není mu možno klásti jednu statickou formuli, jedno umělé měřítko. Smysl dějin východní Evropy je pojmem dynamickým, nikoliv statickým.

Modifikoval se podobně jako se měnil i pojem a obsah západu a známého světa vůbec. Měnila se i t. zv. východní otázka, již se jednou více rozuměly věci polské a problém ukrajinský, jindy věci balkánské, poměr Turků k balkánským Slovanům, otázka rozdělení turecké říše a po třetí věci ruské a poměr Ruska k ostatní Evropě.

Chceme-li zodpovědět otázku, co byl a co je evropský východ, co jsou východoevropské dějiny, jsme nuceni přiznat, že nepochybně *zvláštnosti politického rázu* měly v evrop. východě a v dějinách východní Evropy daleko větší roli nežli jiné síly a okolnosti. Kulturní vývoj byl namnoze závislý na vývoji politickém a na státní organizaci; dějiny východní Evropy třeba proto chápat především jako dějiny zvláštního politického vývoje. Politický vývoj třeba činit základnou dějin východní Evropy. T. zv. evropský východ se tvořil podle vlastního politického růstu: 1.) bylo tu období byzantské říše a sféra jejího vlivu, sahající od Benátek až do ruských nížin, 2.) období turecké říše, polsko-litevského státu a sféra jejich vlivu, 3.) období ruské a sféra jeho vlivu. Kolem těchto hlavních politických a spolu kulturních center se krystalizovalo východoevropské území a seskupovaly se jednotlivé oblasti. Byl tu koloběh, střídání středisk politických a tím i kulturních; jednou byla v popředí Byzanc, po druhé svět turecký a polsko-litevský, po třetí ruský. Při vymezení pojmu východní Evropa a východoevropských dějin třeba mít na zřeteli i sféru vlivů jednotlivých státních středisek, přechodné oblasti, které se stávaly často jevištěm politického i kulturního zápolení s politickými silami západoevropskými. Je nutno přihlížeti zejména k vývoji střední Evropy, která není jen nějaký zeměpisný pojem, nýbrž oblastí, kde politické i kulturní vlivy západní a východní se ostře stýkaly, při čemž vlivy východního sousedství vystupovaly často výrazněji než se soudí a dávaly středoevropskému vývoji zvláštní nuanci.

II.

DĚJEPISECTVÍ EVROPSKÉHO VÝCHODU